

J
E Z I K
in
Clovstvo

VSEBINA

Razprave in članki	285	Irena Stramljič - Breznik <i>Specializiranost obrabil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja</i>
Metodične izkušnje	293	Miha Mohor <i>Mladinska književnost in ustvarjalno pisanje osnovnošolcev</i>
	301	France Žagar <i>Komentiranje in revidiranje spisov</i>
Razgledi	303	Aleš Debeljak <i>Rojstvo naroda iz duha pesmi</i>
	308	Vladimir Osolnik <i>Heinrich Stieglitz o južnih Slovanih</i>
Predstavljamo se	313	Boris Paternu, Marko Juvan, Gregor Kocijan <i>Disertacijska razprava mag. Irene Novak Popov Lirika Edvarda Kocbeka – ustvarjalni vidiki pomenske figurativnosti</i>
Ocene in poročila	316	Alenka Šivic - Dular <i>Novo v slovenski imenoslovni literaturi</i>
	324	Vera Smole <i>Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija</i>
	326	Tone Smolej <i>Vitomil Zupan, uredil Aleš Berger</i>
Prejeli smo	329	

Jezik in slovstvo

Letnik XL, številka 8
Ljubljana, junij 1994/95

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Alenka Šivic - Dular (glavna in odgovorna urednica), Marko Juvan, Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Marja Bešter, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertonec

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 1500 SIT, cena posamezne številke 250 SIT, cena dvojne številke 320 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 800 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5 procentni davek od prometa proizvodov.

Irena Stramljič - Breznik

UDK 808.63-541.1

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja

O Pričujoči prispevek izhaja od stališča, da v danem sinhronem preseku¹ jezik pri tvorbi izpeljank določene besedne vrste (v našem primeru samostalnika) premore omejeno število besedotvornih morfemov, zato je nujna njihova uporabnost za tvorjenke različnih besedotvornih pomenov — ali drugače: večina besedotvornih morfemov je večpomenskih. Toda jezik je tudi sistemska tvorba, zasnovana na načelu racionalnosti svojih sestavin, zato je upravičeno pričakovati, da je med besedotvornimi morfemi izpeljana tudi pomenska diferenciacija, tako da je posamezni morfem sicer večpomenski, vendar kaže svojo prvotno vezanost le na določeno pomensko skupino izpeljank, kar se kaže v njegovi pogostejši pojavnosti.

Izhajajoč iz predstavljenih hipotez, je vzeta v pretres prva pomenska skupina samostalniških izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave, kar ustreza izpeljankam z besedotvornimi pomeni vršilec dejanja, nosilec lastnosti ali stanja in opravkar,² da bi ugotovili: 1) najrodovitnejša obrazila za vsako pomensko skupino posebej; 2) primerjali prekrivnost obrazil pri vršilcu in nosilcu, pri vršilcu in opravkarju ter pri nosilcu in opravkarju; 3) ugotovili obseg prekrivnih obrazil za vse tri pomenske skupine. Odločitev za samostalniške izpeljanke omenjenih besedotvornih pomenov je povezana z njihovo zelo pogosto in obrazilno zelo raznoliko tvorbo, hkrati pa je to prispevek k začetnemu strukturnemu raziskovanju slovenskih tvorjenk glede na njihovo obrazilno sestavo; taka pot se na široko odpira po računalniški obdelavi besedja vseh petih knjig SSKJ.³

1.0 V obravnavo so zajeta le obrazila, ki presegajo 10-odstotni delež v celotni tvorbi dane pomenske skupine, pri tem pa so upoštevana samo obrazila moškega spola, saj so ženskospolske izpeljanke le feminativi in bodo zato predstavljene v posebnem razdelku, medtem ko je srednjespolskih izpeljank izredno malo, nastopajo namreč samo pri vršilcu dejanja (skupno 10) in veljajo za stilno

¹ Članek je sinteza ugotovitev, pridobljenih na podlagi vnovičnega kritičnega pregleda gradiva iz treh poglavij prvega dela obranjene magistrske naloge Prva in druga pomenska skupina samostalniških izpeljank in zloženki iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave (Ljubljana 1991; mentor J. Toporišič). Gradivski korpus izhaja iz SSKJ I in dodatnih izpisov iz Odzadnjega slovarja za prvo knjigo SSKJ, ki ga je izdelala in ga hrani leksikološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.
² Pomenovanja izhajajo iz Slovenske slovnice 1976/1984/1990 J. Toporišiča, ustrezne tvorjenke najdemo na straneh: 124-126; 131-132; 136-138.
³ Milena Hajnšek-Holz, Ko bi družba in stroka bolj cenili delo slovaropiscev, Delo (Književni listi), 15.12. 1994.

zaznamovane, npr. *čvekal*, *gobezdalo*, *godrnjalo*, *dremalo*, *jezikalo* ipd.; edini primer nezaznamovane tvorjenke srednjega spola bi bila le *bitje < tisto, ki biva*. Pri nosilcu lastnosti sta omenjeni le izpeljanki *edinče* in *belče*, ki sta nedvomno modifikacijske narave in zato ne ustrezata merilom navadne izpeljave.⁴

1.1 Pri vršilcu dejanja velja za najrodovitnejše obrazilo le **-ač** (47 tvorjenk, 12,9 %: *baslač*, *boksač*, *brusač*, *bahač*, *cmokač*, *čečkač*, *čvekač*, *dirjač*, *dirkač*, *garač*, *gonjač*, *hujskač*).⁵ Desetim odstotkom tvorbe se približuje še obrazilo **-ilec** (32; 8,8 %: *branilec*, *brusilec*, *cenilec*, *davilec*, *gonilec*, *hranilec* itd.). To je treba omeniti zato, ker je ta pomenska skupina obrazilno precej pisana (43 obrazil), znotraj nje pa je odstotni delež dokaj enakomerno razpršen med več obrazil, ki presegajo štiriodstotno tvorbo, torej med najrodovitnejšim in drugimi obrazili ni tako opazno velikih razlik v številu tvorjenk, kot je to pri drugih dveh pomenskih skupinah. Zato je zelo zgovoren podatek, da je kar z 12 obrazili izpeljanih komaj 65 % vseh izpeljank za vršilca. Tako se s po 21 izpeljankami pojavljata tudi obrazili **-alec** (*barantalec*, *dajalec*, *gledalec*) in **-ator** (*analizator*, *deklamator*, *germanizator*), z 20 oz. 19 **-ar** (*boksar*, *balinar*, *cincar*) in **-êr** (*adaptêr*, *blefêr*, *frizêr*).

1.2 Pri nosilcu lastnosti je obrazil za tretjino manj kot pri vršilcu dejanja, z visokim deležem tvorjenk pa se pojavljajo kar tri obrazila: **-ec** (146; 33,9 %: *amnestiranec*, *anketiranec*, *aretiranec*, *birmanec*, *blaženec*, *brezglavec*, *cepljenec*, *cmeravec*, *civiliziranec*, *davljenec*, *diplomiranec*, *dolgorepec*, *eksploatiranec*, *gojenec*, *hipnotiziranec*),⁶ **-ik** (97; 22,5 %: *bednik*, *bližnjik*, *brezbrižnik*, *častihlepnik*, *dobrotnik*, *dušebrižnik*, *enoletnik*, *grešnik*, *gnusnik*, *hišnik*) in **-ež** (79; 18,4 %: *ambicioznež*, *brezbožnež*, *čemernež*, *dobrodušnež*, *ekstremnež*, *goltnež*, *gorečnež*, *hrupnež*). S temi tremi obrazili je izpeljanih kar dve tretjini vseh izpeljank nosilca lastnosti (74,8 %).

1.3 Opravkar, prva pomenska skupina izsamostalniških izpeljank, kaže največjo obrazilno raznolikost, saj se uporablja kar 63 obrazil, vendar je visoko rodovitnost opaziti le pri dveh, s katerima je izpeljana polovica (50,5 %) vseh takih tvorjenk: **-ar** (189; 31,2 %: *abecedar*, *barakar*, *grobjar*, *dišavar*, *harpunar*; *barakar*, *brlogar*, *dolarar*, *duplar*, *goščar*; *bratovščinar*, *čitalničar*, *daničar*, *desničar*; *bradavičar*, *cevkar*, *čopar*, *dlakar*, *golšar*);⁷ **-ist** (117; 19,3 %: *anestezist*, *artirelist*, *bagerist*, *drogerist*, *esejist*; Ø; *centralist*, *čekist*, *etatist*, *federalist*, *futurist*; *daltonist*). Šele na tretje mesto se z manj kot 10 % uvršča obrazilo **-ec** (50; 8,3 %: *artirelec*, *desetinec*, *baterijec*; *celinec*, *divjinec*; *avguštinec*, *gverilec*; *čopec*, *grbec*).

1.4 Preglednica najrodovitnejših obrazil posamezne pomenske skupine

VRŠILEC DEJANJA	NOSILEC STANJA	OPRAVKAR
-ač (47; 12,9%)	-ec (146; 33,9%)	-ar (189; 31,2 %)
-ilec (32; 8,8 %)	-ik (97; 22,5 %)	-ist (117; 19,3 %)
-alec (21; 5,8 %)	-ež (79; 18,4 %)	-ec (50; 8,3 %)

⁴ Razlika med modifikacijsko in nemodifikacijsko (navadno) izpeljavo je podana v članku J. Toporišiča Teorija besedotvornega algoritma, SR 1980, 141-151, tako, ».../ da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (v našem primeru *ljubeč edinec > edinče*), pri nemodifikacijah pa neodvisni del (*siva žival > siv-ec*).« Izraza navadna izpeljanka (In) in modificirana izpeljanka (Im) uporablja tudi A. Vidovič-Muha, Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 305-317.

⁵ Predstavljene so le najbolj tipične izpeljanke. Pri obrazilu **-ač** je izjemoma naštetih več primerov, kajti zanj velja, da glede na odstotek ne odstopa zelo od drugih obrazil. V nadaljevanju celotne točke 1 je namreč upoštevano merilo, da število navedenih izpeljank odseva število tvorjenk v razmerju 1:10, da bi tako nakazali tudi razmerja med rodovitnostjo posameznih obrazil. Po tem merilu bi pri omenjenem obrazilu morali predstaviti torej samo pet tvorjenk.

⁶ Raziskava, ki sem jo opravila v okviru svoje disertacije in ki zajema le najrodovitnejše privedniške podstave v vseh petih knjigah SSKJ, kaže pri nosilcu lastnosti drugačno razvrstitev obrazil, in sicer **-ik** in **-ež** pred **-ec**.

⁷ S podpičji med primeri je nakazana pripadnost izpeljank štirim pomenskim podskupinam opravkarja: 1. opravkar v ožjem pomenu, 2. prebivalec, 3. član ali ud organizacije, 4. nosilec lastnosti.

2.0 V nadaljevanju nas bo zanimalo, ali obstaja večja prekrivnost obrazil med dvema pomenskima skupinamam. Najprej bomo primerjali obrazila za vršilca dejanja (V) in nosilca lastnosti (N), nato za nosilca (N) in opravkarja (O) ter slednjič primerjali skupna obrazila še med vršilcem (V) in opravkarjem (O).

2.1 V in N imata enakih sedem obrazil, vendar ima največje skupno število izpeljank le **-ec** (13 + 146). Prekrivnost obrazil med obema pomenskima skupinama dosega četrtno tvorjenk (25,4 %), zlasti na račun zelo rodovitnega obrazila **-ec** pri nosilcu lastnosti. Oglejmo si nekaj najbolj tipičnih primerov obrazilno enakih izpeljank pri obeh pomenskih skupinah po abecednem zaporedju. S priponskim obrazilom **-ec** je izpeljanih 13 tvorjenk pri V (*bežec, borec, bebec, dolbec, gnetec, godec, glumec, govorec, hodec, hvalec*) in 146 pri N (*bahavec, bombardiranec, cepljenec, cmihavec, čebļjavec, deportiranec, dremavec, godrnjavec, goljufivec, hripavec*); **-inec** (1 V: *mrgrinec*; 4 N: *kosmatinec, našinec, novinec, mladinec*); **-ič** (4 V: *dedič, gonič, grabljíč, mlatič*; 4 N: *golič, mladič, mrlič, naglič*); **-uh** (3 V: *dremuh, medluh, jeduh*; 4 N: *beluh, črnuh, debeluh, grduh*); **-aj** (2 V: *čuvaj, točaj*; 1 N: *mrkaj*); **-un** (6V: *begun, besedun, čistun, govornun, jedun, kradun*; 2 N: *drzun, grdun*); **-av**(*s/š/ž*) (3V: *bahavs, godrnjavs, cmokavs*; 2 N: *črnavs, grdavs*).

2.2 Primerjava med N in O izloči osem skupnih obrazil, katerih delež izpeljank pomeni slabo desetino vseh tvorjenk (9,8 %). Ta so: **-Ø**⁸ (17 N: *alergik, astmatik, fanatik, flegmatik, egocentrik*; 17 O: *bukolik, elektrik, evgenik, fizik*); **-e** (2N: *črne, drobne*; 1 O: *cape*); **-ik** (97 N: *baladnik, bančnik, čudežnik, dolžnik, dvojnik, družabnik*; 28 O: *dramatik, epik, gnomik, higienik, historik*); **-ak** (11 N: *celak, bedak, debelak, hromak*; 4 O: *dudak, čelak, brezempljak*); **-an** (1 N: *dolgan*; 14 O: *brahman, deželan, faran, frančiškan*); **-ijan** (1 N: *grobijan*; 1 O: *cistercijan*); **-aš** (1 N: *bogataš*; 11 O: *bombaš, dudaš, frontaš, hrbaš, harmonikaš*); **-at** (5 N: *adresat, asimilat, delegat, deputat*; 2 O: *azijat, hanzeat*).

2.3 Ostane nam še primerjava med pomenskima skupinama vršilca in opravkarja. Enakih obrazil je celo enajst, pa tudi število izpeljank z enakimi morfemi je precej veliko (516), to pa zlasti zaradi dejstva, da že kar obrazili opravkarja **-ar** (195) in **-ist** (103) tvorita zaradi svoje velike rodovitnosti skoraj 60 % vseh skupnih tvorjenk.

Obrazila, tipična za vršilca dejanja, **-alec** in **-itelj, -ator** (*čakalec, dajalec, gledalec; buditelj, dobavitelj, graditelj; civilizator, diktator, fundator*), so pri opravkarju zastopana samo s po eno izpeljanko (*gimnazialec; reditelj; gubernator*); **-êr** (19 V: *blefêr, dresêr, frazêr*) in **-ant** (16 V: *adoptant, diplomant, halucinant*) sta pogostejša pri tvorjenkah vršilca, medtem ko je pri opravkarju prvo obrazilo zastopano s 6 izpeljankami (npr. *arbitražêr, akordêr, garderobêr, gondoljêr*), drugo pa z 10 (*arestant, flagelant, freskant, cirkusant*). Nasprotno pa se **-nik** pogosteje uporablja pri izpeljankah za opravkarja (31: *blagajnik, brodnik, gornik* 'lastnik vinograda', *gradnik* 'gospodar, poveljnik gradu', *helebardnik*) kot za vršilca (10: *coprnik, govornik, glasnik* 'kdor javno izraža, razširja kako idejo'). Podobno so pri opravkarju pogostejše izpeljanke z obrazili **-ist** (103: *akvarelist, buldožerist, cionist, daltonist, drogerist, dualist, esperantist, futurist, fetišist, garažist*), **-ir** (8: *arkebuzir, helebardir*) in **-it** (5: *adamit, bandit, glagolit, hipokrit, husit*), ki so pri vršilcu zastopane le s tremi (*basist, fabulist, komponist*) oziroma s po dvema (*kurbir, pezdír; erudit, favorit*); slednja kažejo, da so za vršilca praktično nerodovitna. S tremi tvorjenkami pri opravkarju je manj rodovito tudi obrazilo **-or** (*agresor, atentator, ambasador*); pri vršilcu nastopa s šestimi tvorjenkami (npr. *asesor, eksekutor, cenzor*).

⁸ Tvorjenke z obrazilom **-Ø** izhajajo iz pridevniških podstav na **-ičen**, npr. *tisti, ki je alergičen* > *alergik-Ø*; pri izsamostalniških podstavah pa najpogosteje zaznamujejo ime strokovnjaka, ki ga izpeljujemo iz stroke, npr. *tisti, ki se ukvarja z elektriko* > *elektrik-Ø*.

2.4 Preglednica prekrivnih obrazil med dvema pomenskima skupinama

OBRAZILO	VRŠILEC	NOSILEC
-ec	13	146
-inec	1	4
-ič	4	4
-uh	3	4
-aj	2	1
-un	6	2
-av(s/š/ž)	3	2

OBRAZILO	NOSILEC	OPRAVKAR
-Ø	17	17
-e	2	1
-ik	97	28
-ak	11	4
-an	1	14
-ijan	1	1
-aš	1	11
-at	5	2

OBRAZILO	VRŠILEC	OPRAVKAR
-ilec	32	1
-itelj	15	1
-nik	10	31
-êr	19	6
-ir	2	8
-or	6	3
-ator	21	1
-it	2	5
-ant	16	10
-ist	4	103

3 Po pregledu obrazil, ki lahko nastopajo v dveh pomenskih skupinah, nas zanima še, ali lahko najdemo tudi taka obrazila, ki so izpeljavna pri vseh treh, torej pri vršilcu, nosilcu in opravkarju.

Izkazalo se je, da je takih tropomenskih obrazil osem. Po abecednem redu razvrščena, s po dvema najznačilnejšima primeroma, si sledijo: **-Ø** (V 4: *kibic, pek*; N 17: *cinik, hermetik*; O 17: *akrobat, gramatik*), **-c** (V 1: *igrč*; N 2: *bistrč, hitrč*; O 2: *Nakelc, Nebelc*), **-ec** (V 13: *dolbec, hodec*; N 146: *faliranec, hotljivec*; O 50: *celinec, gverilec*), **-ač** (V 47: *brusač, capljač*; N 4: *bosač, mrkač*; O 13: *burkač, baklač*), **-lk** (V 1: *basnik*; N 97: *duhovnik, gnusnik*; O 13: *epik, gnomik*), **-in** (V 3: *potepin, trpin*; N 7: *domačin, dolgin*; O 5: *alpin, capin*), **-ar** (V 20: *cincar, čikar*; N 1: *dolgodlakar*; O 195: *časnikar, filmar*) in **-ež** (V 7: *godež, hlinež*; N 79: *blodnež, gladnež*; O 6: *burkež, Anglež*). Iz številskih razmerij je razvidno, da sleherno izmed omenjenih obrazil po številu izpeljank kaže na specializiranost obrazila za določeno pomensko skupino, sicer pa, da so obrazila **-Ø**, **-ec** in **-ik** pogostejša pri nosilcu in opravkarju, **-ač** in **-ar** pa pri vršilcu in opravkarju; obrazili **-c**, **-in** sta nerodovitni pri vseh treh skupinah, kar kaže majhno število izpeljank, **-ež** pa je izrazito pogost le pri nosilcu lastnosti.

3.4 Preglednica obrazil, zastopanih v vseh treh skupinah

OBRAZILO	VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
-Ø	4	17	17
-c	1	2	2
-ec	13	146	50
-ač	47	4	13

RAZPRAVE IN ČLANKI

OBRAZILO	VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
-ik	1	97	13
-in	3	7	5
-ar	20	1	195
-ež	7	79	6

4 Ker so zajete vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave, je mogoče celostno predstaviti tvorbo feminativov.

Ženskospolske parne vzporednice k izpeljankam moškega spola so modifikacijske izpeljanke, ki se izpeljujejo na dva načina (J. Toporišič 1966: 98; Mluvnicе češtiny 1986: 304): 1. z dodajanjem ženskospolskih obrazil tvorjenkam moškega spola (*gobar* — *gobarka*); 2. z zamenjavo celotnega (ali le izglasnega dela obrazila) moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi (*belec* — *belka*). Dodajalna ženska obrazila (skupno pet: **-a**, **-ica**, **-inja**, **-ka**, **-na**) je smiselno razvrstiti glede na to, s katerimi tipičnimi izglasji moških obrazil se družijo.

4.1 Ponazorjeno v preglednici

OBRAZILO	IZGLASJE	VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
-a	-č	gostača	mrtvača	brkača
	-g		beluga	
	-h		beluha	
-lj			suhlja	
-na	-č		dedična	
-ica	-č	beračica		
	-lj	braniteljica		
	-r	bobnarica		dežnikarica
	-š			hamonikašica
-inja	-k	prerokinja	bedakinja	
	-g			drozginja
	-h	varuhinja		
	-t			baptistinja
	-d			Švedinja
	-z			Francozinja
	-ž			Angležinja
-ka	-č	brusačka	mrlička	
	-d	doktorandka		
	-j	čuvajka		buržujka
	-n		dolganka	faranka
	-r	balinarka	skoparka	arhivarka
	-t	absolventka		anarhistka
	-v	detektivka		

4.1.1 Obrazilo **-a** se dodaja obrazilnemu izglasju vršilca in opravkarja na **-č** (*gostač-a*; *brkač-a*) ter izglasjem nosilca na **-č**, **-g**, **-h**, **-lj** (*mrtvač-a*, *belug-a*, *beluh-a*, *suhlj-a*).

4.1.2 Obrazilo **-ica** se dodaja vršilcu dejanja na **-č, -lj, -r** v izglasju (*berač-ica, branitelj-ica, bobnar-ica*), podobno še izglasjem opravkarja na **-r** (*dežnikar-ica, gubernator-ica*). Nikoli pa z dodajanjem obrazila **-ica** ne nastajajo feminativi k nosilcu lastnosti, saj je npr. *bogataš-ica* skrajno ekspresivna nasproti stilno nezaznamovani tvorjenki *bogataš-inja*.

4.1.3 Obrazilo **-inja** dobijo tvorjenke za vršilca, katerih izglasje je **-k** in **-h** (*prerok-inja, varuh-inja*), za nosilca, če sta v izglasju **-k, -š** (*bedak-inja, bogataš-inja*), ter pri opravkarju vsa obrazila s **-t, -d, -z, -ž** (*baptist-inja, Šved-inja, Francoz-inja, Anglež-inja*).

4.1.4 Obrazilo **-ka** se dodaja izglasjem vršilca na **-č, -d, -j, -r, -t, -v** (*brusač-ka, doktorand-ka, čuvaj-ka, balinar-ka, lider-ka, frizer-ka, kurbir-ka, agitator-ka; aspirant-ka, absolvent-ka, detektiv-ka*), nosilcu lastnosti z izglasjem na **-č, -n, -r**, izjemoma tudi na **-š** (*mrlič-ka; nebeščan-ka, grobijan-ka, dolgan-ka, grdun-ka, skopar-ka, bogataš-ka*), ter opravkarju z obrazilom na **-n, -j, -r, -t** (*capin-ka, faran-ka, deželjan-ka, farman-ka; buržuj-ka; arhivar-ka, funkcionar-ka, garderober-ka, bankir-ka, atentator-ka; akrobat-ka, cirkusant-ka, farmacevt-ka*).

4.1.5 Obrazilo **-na** se uporablja samo v primeru feminativa k vršilcu: *dedič—dedič-na*.

4.2 Zamenjevalna obrazila so tri: **-ica, -ka** in **-a**. Prvo zamenjuje obrazila na **-ik** in **-nik** ter **-ež**. Obrazilo **-ka** zamenjuje moškospolsko obrazilo **-enič** ter vsa tista , ki imajo v izglasju **-ec**, medtem ko **-a** zmeraj zamenjuje tvorjenke moškega spola z obrazilom **-i**, ki je konverzne narave.

OBRAZILLO	OBRAZILLO M. SP.	VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
-ica	-ik		čemernica	
	-nik	govornica	jetnica	gomica
	-ež		bistroumnica	
-ka	-ec	borka	belka	dolinka
	-alec	igralka		
	-ilec	gojilka		
	-vec	pevka		
	-anec			gorjanka
	-ejec			Evropejka
	-inec			gradbinka
-ovec			domovka	
-a	-i	bolna		

5 Sklep

Videz velike rodovitnosti nekaterih obrazil za več pomenskih skupin hkrati, ki ga ustvari površno opazovanje obrazilne sestave izpeljank, je varljiv. Takoj ko se namreč lotimo natančnejšega razvrščanja tvorjenk na podlagi pomenske in obrazilne različnosti ter se pri tem opiramo na dovolj obsežno gradivo, ugotovimo: nekatera obrazila, v našem primeru npr. **-ec, -ik, -ar, -ež**, se res lahko uporabljajo kar v vseh treh pomenskih skupinah, vendar številsko podkrepljeni podatki kažejo, da je vsako izmed njih vendarle specializirano le za določeno skupino izpeljank in da torej v razvrstitvi obrazil veljajo neke zakonitosti.

Prav tako sistemska je tvorba feminativov. Po številu različnih prevladujejo dodajalna (5) ženskospolska obrazila pred zamenjevalnimi (3). Največjemu številu izglasij (7) se lahko dodajata **-ka** in **-inja**. Specializiranost feminativnih obrazil je očitna tudi tukaj. Tako je **-a** pogostejše dodajalno obrazilo za nosilko lastnosti, **-ica** za vršilko dejanja in **-inja** za opravkarico, medtem ko je **-ka** sicer zelo pogosto obrazilo za vršilko, vendar je sorazmerno pogosto tudi pri nosilki in opravkarici. Zamenjevalna obrazila pa kažejo, da je **-ica** tipična za nosilko, **-ka** pa za tvorbo ženskaga para k vršilcu in opravkarju.

Literatura

- S. Babić: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1986.
- A. Bajec: *Besedotvorje slovenskega jezika I, Izpeljava slovenskih samostalnikov*, Ljubljana 1950.
- V. Gjurin: *Priponsko obrazilo -aš v slovenščini*, SR 33 (1985), str. 195-223.
- J. Toporišič: *Izpeljava slovenskih samostalnikov*, *Linguistica* (1975), str. 241-256.
- — *Besedotvorna teorija*, SR 24 (1976), str. 163-174.
- — *Teorija besedotvornega algoritma*, SR 28 (1980), str. 141-151.
- — *Slovenska slovnica*, Maribor 1984.
- — *Tretjič o besedotvorni teoriji*, SR 38 (1990), str. 421-440.
- A. Vidovič-Muha: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen*, Ljubljana 1988.

Del je sestavina pouka slovenskega jezika in književnosti na osnovnih šolah. Odlomki in celotna besedila so uvrščeni v šolska berila, učni načrt in katalog znanja pa učitelju predlagata njihov izbor in mu pomagata lažje in bolje dosegati učne cilje. Učenci morajo razvijati svoje bralne zmožnosti, da bodo leposlovnost besedila doživljali in jih znali vrednotiti ter ob tem razvijati in uveljavljati svoje zmožnosti za ustrezno in učinkovito govorno in pisno sporočanje. Več možnosti za samostojno izbiranje in meta-osemnošolski učitelj in učenec med knjigami za obvezno branje, še več pa med tistimi, ki jih prebirajo v okviru gibanja za bralno značko.

Del ukvarjanja s književnimi deli na osnovnošolski predmetni stopnji temelji na racionalnem pristopu: učenec spoznava temeljne vrstne, iz katerih je sestavljena književna umetnina, razčlenjuje jezik in stil, sledi poteku zgodbe in izloči motive, okarakterizira junake, išče ideje, se uči ločevati literarne vrste in vrste ter druge literarnoteoretične pojme. Na kratko; ob branju brska za spoznavnimi prvinami književnega dela, pridobivanje literarnoteoretičnega instrumentarija pa ga usposablja, da bo nekoč zmožen samostojno izbirati, brati in vrednotiti svoje branje. Seveda pa je sodobnemu učitelju čedalje jasnejše, da daljna perspektiva učencevega celotnejšega literarnega doživljanja ne more biti odini predmet njegove književne vzgoje, saj bi tako pri otroku le težko zbudili ljubezen do knjige in ga ne bi popeljali do trajne motivacije za branje. Povečini mu zgolj tako obravnavanje literature knjigo odpuji in je tudi kasneje, ko odrasta, ob nepol porabljenem šolskem znanju ne zna brati. Učitelj mora izhajati iz otrokovega stvarnega začetniškega branja, ne glede na to, kako je to zaradi manjšega števila razpisanih podatkov nepopolno ali celo napačno, torej iz njegovega osebnega vidanja pomena in izbire zanj najpomembnejših tem. Ne sme mu vsiljevati že sprejetih interpretacij iz literarnih učbenikov, »marveč mora poskušati prikazati cel proces gradnje interpretacije, od izbora za posamezno interpretacijo pomembnih sestavin besedila in njihove medsebojne odvisnosti vse do končne abstraktne ubeseditive teme. Še bolje je, če prikaže možnosti več alternativnih interpretacij...« (Meta Grosman). Dober učitelj učence opozumlja, da ubeseditijo vsi pomembni podatki dela, in v njih ustvarja samozavest v njihovi različni interpretaciji in vpleta svoje branje ter s tem in z dodatnimi informacijami otrokom omogoča izpopolnjevanje prvotne besedila. »Posredovanje med učencevimi stvarnimi in literarnimi stvaritvami pri branju dela in možnim »popolnejšim« doživljanjem besedila je proces privzganja bolj izkušene bralne sposobnosti.« (Meta Grosman).

Irena Stramljčič - Breznik

UDK 808.63-541.1

SUMMARY

SPECIALISATION OF DEVERBAL NOUN SUFFIXES INDICATING AGENT, INANIMATE ATTRIBUTAND AND EXPERIENCER

In the lexical material of the Dictionary of the Standard Literary Slovene Language, deverbal nominal derivatives were categorized by meaning and suffix types. The analysis showed that certain suffixes (e.g., -cc, -ik, -ar, -ež) occur in all three semantic categories under observation, but that each of them is typical of one group

of derivatives, i.e. that there is certain regularity in the distribution of these suffixes. The same is true of the feminine forms of such derivatives: they, too, are characterized by a specialized distribution of suffixes (e.g., -a, -ica, -inja, -ka).

Mladinska književnost in ustvarjalno pisanje osnovnošolcev

Branje in interpretacija mladinskih književnih del je sestavina pouka slovenskega jezika in književnosti na osnovnih šolah. Odlomki in celotna besedila so uvrščeni v šolska berila, učni načrt in katalog znanja pa učitelju predlagata njihov izbor in mu pomagata laže in bolje dosegati cilje pouka, da bodo otroci razvijali svoje bralne zmožnosti, da bodo leposlovna besedila doživljali in jih znali vrednotiti ter ob tem razvijati in uveljavljati svoje zmožnosti za ustrezno in učinkovito govorno in pisno sporočanje. Več možnosti za samostojno izbiranje imata osnovnošolski učitelj in učenec med knjigami za obvezno branje, še več pa med tistimi, ki jih prebirajo v okviru gibanja za bralno značko.

Del ukvarjanja s književnimi deli na osnovnošolski predmetni stopnji temelji na racionalnem pristopu: učenec spoznava temeljne prvine, iz katerih je sestavljena književna umetnina, razčlenjuje jezik in stil, sledi poteku zgodbe in izloči motive, okarakterizira junake, išče idejo, se uči ločevati literarne vrste in vrste ter druge literarnoteoretične pojme. Na kratko: ob branju brska za spoznavnimi prvinami književnega dela, pridobivanje literarnoteoretičnega inštrumentarija pa ga usposablja, da bo nekoč zmožen samostojno izbirati, brati in vrednotiti svoje branje. Seveda pa je sodobnemu učitelju čedalje jasnejše, da daljna perspektiva učenčevega celotnejšega literarnega doživetja ne more biti edini predmet njegove književne vzgoje, saj bi tako pri otroku le težko zbudili ljubezen do knjige in ga ne bi popeljali do trajne motivacije za branje. Povečini mu zgolj tako obravnavanje literature knjigo odtuji in je tudi kasneje, ko odraste, ob napol pozabljenem šolskem znanju ne zna brati. Učitelj mora izhajati iz otrokovega stvarnega začetniškega branja, ne glede na to, kako je to zaradi manjšega števila zaznanih podatkov nepopolno ali celo napačno, torej iz njegovega osebnega videnja pomena in izbire zanj najpomembnejših tem. Ne sme mu vsiljevati že sprejetih interpretacij iz literarnih učbenikov, »marveč mora poskušati prikazati cel proces gradnje interpretacije, od izbora za posamezno interpretacijo pomembnih sestavin besedila in njihove medsebojne odvisnosti vse do končne abstraktne ubeseditve teme. Še bolje je, če prikaže možnosti več alternativnih interpretacij ...« (Meta Grosman). Dober učitelj učence opogumlja, da ubesedijo svoj »pomen« prebranega dela, in v njih utrjuje samozavest, v pahljačo različnih interpretacij pa vpleta svoje branje ter s tem in z dodatnimi informacijami otrokom omogoča izpopolnjevati prvotno doživljanja književnega besedila. »Posredovanje med učenčevimi stvarnimi doživetji literarnega dela in možnim 'popolnejšim' doživetjem ... tvori osrednji proces privzganja bolj izkušene bralne sposobnosti.« (Meta Grosman)

V šoli mladi bralec ni več le porabnik kulturnih vrednost, ampak skuša biti tudi njihov ustvarjalec. Tako kot je književnost sad ustvarjalnega dejanja, je njeno sprejemanje popolnejše, če je soustvarjalno, to je, če otrok iz svojih zanimanj in doživljanja ter po svojih zmožnostih sledi umetnikovem ustvarjalnemu procesu. Ob branju literarnega besedila se čustveno vznemiri in si zaželi skozi jezik po svoje ustvarjati svet. Ko se igra z besedami, je postavljen v ustvarjalni položaj, posnema pesnikove ali pisateljeve ustvarjalne postopke. Takrat ni več učenec, ki se bojuje s tujim besedilom, temveč se poisti z literarnimi junaki in se kot ustvarjalec približa piscu branega dela, postavljajo se mu vprašanja bogatih izraznih možnosti, ki mu jih ponuja jezik, in izbora slogovnih različic.

V osemdesetih letih so se pri nas uveljavile delavnice ustvarjalnega (kreativnega) pisanja; za svojo rabo so jih iz Amerike prenesli mladi pisatelji, šolniki pa so te izkušnje in metode hitro prevzeli in priredili, saj pomenijo obogatitev tovrstnega pedagoškega izročila. Besedne igrice in vaje v slogu so že lep čas nepogrešljive prvine dela v razredu in mentorskih prizadevanj v literarnih krožkih ter uredništvih šolskih glasil. Ob tem, da z njimi poglobljajo pouk sporočanja in utrjujejo ter dopolnjujejo jezikovno znanje, pa troke tudi spodbujajo k osebni in ustvarjalni branju.

V nadaljevanju bi ponazoril nekaj možnosti, kako ob prepletanju ustvarjalnega pisanja in prebiranju mladinskega literarnega dela večati in ostriti senzibilnost otrokovega branja. Za to sem izbral antologijski pravljici Lewisa Carrolla *Alica v Čudežni deželi* in *Alica v ogledalu*, ta klasična zgleda literature nesmisla, saj v svoji večplastnosti omogočata različno branje in spodbujata otroke v ustvarjalno igro s pisanjem, kar vse sem z osnovnošolskimi »višješolci« preizkusil v okviru pouka slovenskega jezika in književnosti (obvezno branje) in interesnih dejavnosti (literarni in dramski krožek, šola kreativnega pisanja).

*

Potem ko se prepričam, da še nobeden v razredu ali interesni skupini Carrollovih knjig ni bral, skušam v motivacijski fazi otrokom pripraviti »njihovo vidno polje pričakovanj na to, da se bo prekrilo s pomenskim poljem besedila« (Metka Kordigel). Še preden jim ponudim knjigo, jim razdelim nekaj preslikanih Tennielovih ilustracij Alice in nenavadnih bitij iz omenjenih dveh pravlji. Otroci si sličice ogledujejo, jih komentirajo in si izmišljajo, kaj naj bi se z narisanimi junaki dogajalo. Nastajajo zarodki domišljjskih zgodbic, šal in pravljič.

Druga možnost, ki se ponuja, je, da z grafoskopom projiciram na platno povečavo Tennielove ilustracije čajanke pri prismuknjencih in otrokom pojasnim, da prikazuje deklico Alico, Marčnega zajca, Polha in Klobučarja, ter jih spodbudim, da napišejo, kako in o čem teče njihov pogovor. Otroci sestavijo bolj ali manj duhovite dialoge, najbolj uspele prizorčke izberejo in jih uprizorijo.

Čedalje bolj jih zanima, kaj v knjigi »zares« piše. Preberem del prvega poglavja, da otroci spoznajo deklico Alico, ki zdolgočasena zadrema na travnatem pobočju, pa ji nenadoma vzbudi pozornost

zajček s telovnikom in uro. Radovedna se Alica požene za njim v luknjo pod živo mejo in nato pada v globino, dokler živa in zdrava ne pristane v Čudežni deželi. Tukaj knjigo zaprem in otrokom predlagam, naj sami napišejo nadaljevanje, vsak pa si lahko izbere eno izmed fotokopiranih ilustracij, da bodo orientir in vir dodatnega navdiha. Nastane kopica zanimivih izdelkov, nekateri so celo opremljeni z novimi otroškimi ilustracijami. Za vse spise je značilno, da so v njih motivi klasičnih pravljic.

Zdaj je čas zrel za samostojno branje, pogovor in interpretacijo. Nekaterim je tako všeč, da se lotijo že druge Aličine pravljice. Ustavimo se ob vloženi poeziji in ne morem se izogniti pojasnilu, da gre za parodije starih angleških otroških pesmi in da smo zato bralci, ki te klasike angleških beril ne poznamo, kljub dobri prepesnitvi Gitice Jakopin pač prikrajšani za še večji umetniški užitek. Osmošolcem bi lahko pokazal angleške izvirnike, saj jim posebno krajše pesmi jezikovno ne bi bile pretirno težke, pri mlajših pa si pomagam s starejšo ponašitvijo Alica v Deveti deželi, v kateri je Bogo Pregelj angleške parodije nadomestil s slovenskimi premeri. Pregljeva Alica recitira takole:

Šola, bodi pozabljena!

Nas ne veseliš.

Si za nas pripravljena,

Da nas pogubiš.

Mi se nočemo učiti!

Prav poredni hočemo biti.

Pregljeva varianta po kakovosti še zdaleč ne dosega Carrollove pesmi, a otroke silno zabava, še posebno po tistem, ko jim razkrijem predmet parodije, Slomškovo vzgojno hvalnico šoli in učenju V tork pred šoljo iz 1851. leta:

Šola bod' pozdravljena!

Ti nas veseliš.

Si za nas pripravljena,

De nas podučiš.

Skerbno hočmo se učiti,

Pridni, pridni hočmo biti.

Ugotovimo, da je postopek, ki nas spravlja v smeh, nadvse preprost: v Pregljevi parodiji gre za tri pomensko nasprotno besedne nadomestitve in dve zanikanji. Otroci se razživijo in po tem vzorcu nastajajo improvizirane parodije popevk in pesmi, ki so jih že prevečkrat slišali, pa jim nič več ne povedo. Potem brskajo po Pregljevem prevodu za novimi parodijami in izkaže se, da tudi mehanicistične parafraze Vodnikovega Dramila, ki jo Alica predstavi Gosenici, ni težko posnemati, saj gre le za zamenjani vrstni red verzov.

Vodnik:

Slovec, tvoja zemlja je zdrava

in pridnim nje lega najprava;

polje, vinograd,

gora, morje,

ruda, kupčija

tebe rede. (Itd.)

Pregelj:

Slovec, tvoja zemlja je zdrava,

pa čedne in trdne postave.

Polje, vinograd,

strgan rokav,

našel ga boš,

prazen bokal. (Itd.)

Otroci presodijo, da so nekatere njihove »pesmice in pravljice z napako« smešnejše od drugih. Ob razčlembi parodij in primerjanju z »izvirniki« jim pomagam najti komično v neskladju vsebine in oblike ter se z njimi pogovarjam, zakaj so parodizirali prav znane pravljice, stare popevke in oguljene šolske pesmi. Ugotovijo, da so jim najbolj uspeli tisti poskusi, ki so staro stvar prikazali iz novega zornega kota ali problemizirali nekaj, kar odrasli otrokom podajajo kot samoumevno, a se njim zdi dvomljivo. Prav zato se potem še posebej zabavajo ob Carrollovih posmehih pretirani

didaktiki, ko znova prebirajo poglavje, v katerem vojvodinja v pogovoru z Alico v vsaki stvari išče poduk in se pri tem zapleta v večje in večje nesmisle. K parodiji pa se kasneje še sami radi vračajo in jim pomeni orožje, s katerim skušajo podreti od šole vsiljene književne vzore.

Potem jih usmerim še v travestijo, drugo poglavitno etološko književno vrsto komičnega oponašanja literarnih besedil. Travestija, ki v nasprotju s parodijo ohranja »vsebino« in spremeni pogled nanjo tako, da jo »preobleče«, se mi je že večkrat izkazala za zelo uporabno pri poučevanju funkcijske zvrstnosti jezika. Otroci si izberejo pisatelje z izrazito prepoznavnim slogom, z mojo pomočjo razčlenjujejo njihova besedila in si izpisujejo izrazne prvine, ki določajo njihovo poetiko. Po tem postopku skušajo s travestiranjem odgovoriti na vprašanje, kako bi Alico pisali Ivan Cankar, Josip Vandot, Karl May in drugi. Do še močnejšega komičnega učinka, ki ga povzroči večja neskladnost med »vsebino« in »obliko«, pa pride, ko otroci Alico »preoblačijo« v neumetnostne funkcijske zvrsti jezika. S pomočjo dnevnega tiska, jezikovnih vadnic, Slovenskih zvrstnih besedil ter priročnika Mance Košir Mladi novinar proučujejo publicistična besedila in se učijo stalnih oblik novinarskega sporočanja. Ko so dovolj pripravljeni, začnejo motive iz Carrollove pravljice prelivati v humoristični časopis Alicca, kjer dobijo obliko dnevne novice, političnega komentarja, intervjuja, reportaže, športnega poročila, črne kronike, fotoreportaže, reklame, razpisa, literarnega podlistka, razvedrilne strani itd.

Zdaj nastopi čas, ko se je treba vrniti k pravi Alici. Otrokom povem, kako je pisatelj poglavje o Osaku z lasuljo tik pred tiskanjem izločil iz Alicce v ogledalu, da je bilo dobrih sto let izgubljeno. Prevod teh v 70. letih najdenih strani je bil objavljen v reviji Pionir. Ko ga preberemo, skušamo vstopiti v Carrollov slog pisanja in ponarediti nova »izgubljena poglavja«. Nedavno sem opazil, da nekaj podobnega počno tudi Angleži: londonsko kulturno društvo Barnet Borough Council je spomladi 1994. objavilo razpis za nova poglavja Aličinih knjig, obsegala naj bi okrog 1000 besed, lahko bi bila opremljena z ilustracijami in nič ne bi bilo narobe, če bi v njih nastopali tudi novi junaki. Taka slogovna vaja je tudi vzgojna, saj gre za želeni, zavestni in deklarirani plagiat. Na koncu izberemo besedilo najuspešnejšega posnemovalca in ga nagradimo.

Miškina zgodba, ki je »dolga in zavita in žalostna kot rep«, je v Alici v Čudežni deželi tudi natisnjena v obliki mišjega repa.

Ta domislica je v izvorniku del besedne igre (tale — tail), nam pa se ob njej ponudi priložnost za igro z likovnimi pesmimi. Kaj je carminen figuratum, se otroci poučijo v Novakovih Oblikah sveta, do bistva vizualne poezije pa se lahko priklopljejo tudi skozi prevajanje, npr. pesmi Supersmrada Roberta Fromana.

Bevsk rekel
je miši,
jo srečal
je v hiši:
»Z menoj
pred sodnika!
Jaz bom
za tožnika.
Le nič se
ne upiraj,
okrog ne
oziraj!
Te sodil
bom jaz,
ker imam
ravno čas!
A miška
se brani:
»Proces,
spoštovani,
tako
brez porote,
je črna obrt!
»Sodnik in
porota,«
jo Bevsko
zavrnc,
»sem jaz,
ti si rinja,
in ininja!
raz-
sodba
pes
kratka
je:
smrle

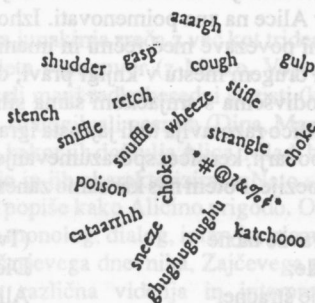
SUPERSTINK

Big bus at the bus stop.

Ready to go again.

Big noise.

Big cloud of

Prevajanje se sploh izkaže za imenitno jezikovno in slogovno vajo; mladi prevajalci gledajo na materinščino skozi strukture drugih jezikov, zavedo se samosvojesti slovenščine in si pridobijo imunost pred nekontroliranim prevzemanjem tujih jezikovnih prvin. Je tudi dobra možnost, kako otrokom približati literarno delo in mu poglobljati literarnoteoretično znanje. Branko Gradišnik v svojem spominskem zapisu Tatek pravi: »Prevajanje je pač najboljša vaja, ker človeka prisili, da se s problemom spoprime. Če je v besedilu temno mesto, ga mora razsvetliti; šifro dešifrirati in po potrebi spet zašifrirati nazaj; nejasnost doumeti in potem spet zabrisati. Drugače kot pri pisanju tu ni prostora za umik ali ovinek.«

Od pisanja in prevajanja se vedno znova vračamo k branju. Vnovično prebiranje posebej starejšim osnovnošolcem razkrije nove plasti izbranega književnega dela in pod pravljlično skorjo že razpoznavajo pisateljevo matematično logiko, ki ta »narobe svet« drži skupaj. Zadržijo se ob poglavju, kjer si bela šahovska kraljica najprej obveže prst, potem vzklikne ob pogledu na kri, se nato po nesreči zbode in ob vsem razlaga, kako se živi nazaj. V knjigi otroci najdejo še vrsto podobno prevrženih epizod in ugotovijo, da je vse zelo v skladu z idejo ogledalne dežele, po kateri Alica potuje v drugi pravljici. Če se namreč postaviš pred ogledalo z jabolkom v desni, bo držal tvoj odsev v ogledalu jabolko v svoji levi roki. Tu najdejo otroci ključ čudovitega fantastičnega pisanja, v katerem je navadni svet prevrnjen, da nič več ne poteka, kot pričakujemo, da bo. Razčlemba Aličinih doživetij in pogovorov spodbudi domišljijско pisanje o dogodivščinah v narobe svetu; nastajajo nesmiselne zgodbe, v katerih so posledice pred vzroki, in marsikatera je prav zabavna. Sledeč inverzijskemu načelu zaigrajo improviziran prizorček, gledalci pa med smehom pomagajo, če nastopajoči napravijo napako, ko ravnajo po pravilih našega vsakdanjega življenja.

Pri tem se kar sama ponuja priložnost, da predstavim še tretjo knjigo o Alici, izdano skoraj 150 let po Carrollovih pravljicah: Alica v deželi ugank. Njen avtor je Raymond Smullyan, pisec številnih znanstvenih del iz matematične logike. Smullyan je pri pisanju ubral nasprotno pot kot njegov vzornik. Carrollovo literarno delo je razstavil na probleme, ki se rešujejo v okviru stavčne logike. Tako kot mala Alica, ki še ne pozna algebre, tudi osnovnošolci lahko rešujejo njegove uganke brez matematične simbolike, s preprostim in jasnim premišljevanjem. Da je vse še privlačnejše, organiziramo kviz ali tekmovanje v reševanju ugank iz te knjige, ko pa se teh iger nasitimo, se napotimo nazaj k stari Alici, vsi obogateni z novimi znanji in spoznanji, ki nam omogočajo bolj poglobljeno branje. Prav to, da je bil Carroll profesor matematike in logike, je namreč dajalo

njegovemu humorju enkratni pečat in mu je bilo orodje, s katerim je oblikoval umetniško mojstrovino. Formalna logika mu je omogočila sestaviti okvir, v katerem se protislovja kažejo kot neizogibna in kjer so na glavo postavljena razmerja popolnoma prepričljiva. Prav zato imata njegovi pravljičnici bogatejšo vsebino, kakor jo je imela katera druga pravljičnica.

V Carrollovih dialogih mrgoli besednih iger (na žalost so v prevodu precej prvotnega mika izgubile) in te učitelja/mentorja ter sposobnejše bralce hitro pripeljejo tudi do razmišljanja o jeziku sploh in o paradoksnih funkcijah besed, kar nam odpre vrata v branje moderne poezije. Pogovor o tej temi začnemo ob poglavju druge pravljičnice, ko se Alica med blodenjem po ogledalni deželi znajde v gozdčiču, v katerem stvari nimajo imena in se zato srnjaček deklice ne boji, dokler se ne spomni svojega imena in dokler Alice na zna poimenovati. Izhodišče razmišljanja je ideja, da svet sam po sebi nima znamenj, da ni povezave med rečmi in imeni in da je poimenovanje potrebno človeku. Alica namreč na nekem drugem mestu v knjigi pravi, da »imena potrebujejo samo ljudje, da reči nekako označijo«. Dogodivščina s srnjačkom sama sili k pogovoru o denotativni in konotativni vlogi besed. O jeziku z Alico razpravlja tudi jajčasta igrača Glava-Mož, ko se suče okoli paradoksa, kako so besede naši gospodarji, ker sicer sporazumevanje ne bi bilo mogoče, in kako smo gospodarji mi, ker sicer ne bi bilo poezije. Potem nas kar samo zanese nazaj k pesmi Žlabudron (Jabberwocky):

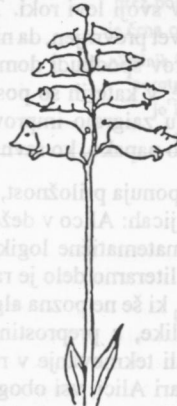
Zmrzlake pa tak in gravže tacne
propoti vrtko zasvrdele;
ves host odmeva huje štracne,
ojejhe lame srž prhne ...

(Twas brillig, and the slithy toves
Did gyre and gimble in the wabe;
All mimssy were the borogoves,
And the mome raths outgrabe ...)

Carroll je tako na novo izmišljene besede, ki so pravzaprav zmontirane iz koščkov dobrih starih besed, tako da od vseh podedujejo nekaj pomenov, imenoval »portmanteau«, saj so kot s pisano šaro natlačen kovček. Prefinjene igre z jezikom v tej literaturi nesmisla so močno vplivale na modernistične pesnike in pisatelje 20. stoletja. James Joyce se mu je v svojem najdrznejšem pisateljskem eksperimentu *Finnegan's Wake*, v katerem je na desetine tisočev portmanteaujev, oddolžil za inspiracijo z nekakšnim posvetilom: »Dodgfather, Dodgson and Co.«, kar je tipično carollovski literarni postopek metaforičnih zloženek, in z njim Dodgsona (to je namreč Carrollov pravi priimek) imenoval Očeta, Sina in Sv. duha svojega pisateljstva.

Otroci z novimi očmi berejo sodobne pesnike in avanturo nadaljujejo v svojem pisanju. Zdaj si izmišljajo fantastične metafore in sklapljajo ter zlagajo nove besede, ki po starih podedujejo več pomenov in hkrati pomenijo čisto nekaj novega. Le kakšna pesem bo npr. nastala iz čudnih besednih iznajdb: zatonce, gromihta, črnjak, črnoč, srhoza, toplečno, zelenovo, svečno? Po takih igrah se spet lahko zatečemo k prevajanju. Ker je Carroll zanje pretežak, polistamo po Knjigi nesmislov njegovega vzornika Edwarda Leara. Za začetek poslovenimo nekaj Learovih šaljivih »herbarijev« z izmišljenimi rastlinami.

Tole je »Piggiawiggia Pyramidalis«,
po mnogih zabavnih predlogih,
se dogovorimo, da bo na
Slovenskem odslej znana kot
puisivea pyramidalis, saj ji
na koncu vejic cvetijo pujski.

Z naštetimi metodami in vajami ukvarjanje s Carrollovima Alicama še zdaleč ni končano. Mogoče so seveda tudi druge poti do te knjige. Štirinajstletna bralka se bo hitro vživela v delo, ko se ji bo odkrilo, kako so kreature iz nenavadne dežele v marsičem podobne odraslim, saj Alico venomer kam pošiljajo, jo poučujejo, kako naj se vede, ji vse po vrsti prepovedujejo, skratka — z njo manipulirajo, dokler ne zraste in se jim ne upre. Ob Alici v ogledalu pa se vprašujemo tudi o njeni problematičnosti, saj deklica ogledalnemu svetu trmasto vsiljuje svoja pravila in sili v konflikte. Organiziramo »sodišče«, kjer otroci skušajo prepričljivo zagovarjati nasprotna stališča, kasneje pa jih tudi zapišejo. Izberemo razpravi, v katerih učenca najbolj utemeljeno dokazujeta pravilnost prve in druge interpretacije, in ju za nagrado objavimo v šolskem glasilu.

Že v prvi knjigi Aličinih prigod se osrednja junakinja sreča z več kot tridesetimi nadvse različnimi literarnimi osebami. Z nekaterimi se zaplete v pogovor (z Miško, Vojvodinjo, Mačko Režalko, Gosenico, Klobučarjem ...), druge so bolj ali manj redkobesedni statisti (kuharica, Papagaj, Orlič, Bill ...) ali pa so le omenjene v monologih, dialogih ali pesmih (Dina, Marjana, tri sestrice ...). Vse so v Carrollovi pravljici predstavljene tako, kakor jih doživlja Alica. Mladi bralci si napravijo popoln seznam vseh teh bitij, se o njih pogovarjajo in jih okarakterizirajo. Nato si vsak izmed njih izbere po eno in iz njenega zornega kota na novo opiše kako Aličino prigodo. Otrokom pomagam, da se odločijo za najustreznejšo besedilno vrsto: monolog, dialog, intervju, pismo, dnevnik, poročilo itd. Tako npr. v fiktivnih fragmentih iz Klobučarjevega dnevnika, Zajčevega poročila Srčni kraljici in Svizčeve izpovedi psihiatru predstavijo različna videnja in interpretacije istega dogodka: prismuknjene čajanke.

Dramatizacija ali priredba za zvočno igro bi zaradi živih dialogov v obeh pravljicah lahko pritegnila člane literarnega in dramskega krožka. Otroci si prizore iz knjig tako plastično predstavljajo, da jih zamika uprizoriti Alico v razredu ali na šolskem odru. To so sprva le improvizacije, kasneje pa skupaj oblikujemo dramske dialoge, otroci si razdelijo vloge ter izberejo režiserja, ki napravi skice uprizoritvenih možnosti, izbere scensko glasbo ter tehnična sredstva.

Tudi slušna igra je lahko privlačna in delo z njo koristno, saj pri snemanju na magnetofonski trak otroci vadijo in preverjajo svoj govor. S tehniko, ki je danes šolam na voljo, posnetek lahko razmnožijo na večje število kaset in ga prodajajo kot zvočno literarno glasilo in mu priložijo knjižico s svojimi zvrstno raznovrstnimi besedili na temo Alice.

V povezavi s knjižničarjem v šolski knjižnici pripravimo razstavo. Povečamo in fotokopiramo fotografije, gradivo, ki priča o našem pisatelju, ter ilustracije njegovih del, ob nekaj knjižnih izdajah v izvorniku pa seveda predstavimo vse slovenske prevode in priredbe. Člani knjižničarskega krožka pripravijo za sošolce predavanja in vodstvo po razstavi. S pomočjo videa si ogledajo filmske ekranizacije Alice v Čudežni deželi, lahko pa tudi odidejo na predstavo Tauferjeve gledališke priredbe, saj je že celih osem let na repertoarju SMGL.

Izdelava didaktičnih družabnih iger in igranje z njimi otrokom pomenita sprostitev, ob tem početju pa razvzplavajo skrivnosti branja in si lajšajo korake v svet književnosti. Alico v Čudežni deželi razčlenimo in jo po zgledu priljubljenega »človek, ne jezi se« preoblikujemo v literarno družabno igro: zapletajočim in razpletajočim zgradbenim prvinam, negativnim in pozitivnim dejanjem književnih oseb itd. pripišemo »kazni in nagrade«, kakršne sestavljajo podobne družabne igre. Aličino pravljico popotovanje s krožci in vmesnimi postajami izrišemo na velike kartone ter jih poživimo s fotokopiranimi Tennielovimi ilustracijami ali z lastnimi risbami. Te naše igre pa ne delajo zanimive le bližnjice, zapore in slepe ulice, ampak na njej zaznamujemo še točke, s katerih igralci brez zastojev napredujejo proti cilju le, če prej rešijo logične uganke, ki smo jih iz prej omenjenega Smullyanovega dela prepisali na posebne kartice. Poglavitni cilji so doseženi že z branjem, razčlenbo književnega dela ter s sestavljanjem družabne igre; med otroki, ki se bodo s pomočjo kocke in fižolčkov igrali z njo, pa bo zbudila zanimanje za knjigo in marsikdo, ki je še ni imel v rokah, se bo spravil k branju.

Naj za konec še enkrat poudarim, da sem z nanizanimi metodami in oblikami pouka želel spodbujati učence k osebnemu in ustvarjalnemu branju ter jim razvijati kulturo pisnega in ustnega izražanja. Z literarnimi igrami in vajami sem jih peljal v posnemanje umetnikovih ustvarjalnih postopkov in jim večal ter ostril bralno občutljivost.

Miha Mohor
ZRSŠŠ v Kranju

Viri in literatura:

Lewis Carroll: *Alica v Deveti deželi*. Prevedel Bogo Pregelj, ilustracije John Tenniel. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1951.

Lewis Carroll: *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi*. Prevedla Gitica Jakopin, ilustriral John Tenniel. (Biseri). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.

Lewis Carroll: *The Annotated Alice*. Martin Gardner: *Introduction and Notes*. New York: Clarkson N. Potter, 1960.

Lewis Carroll: *Izgubljene in spet najdene strani Alice v ogledalu*. Prevedel Miha Mohor. Prepesnil Tone Pretnar. Pionir, 1985/86, št. 5, str. 12-13.

Majda Stanonik: *Carrollov literarni nesmisel na Slovenskem*. *Otrok in knjiga*, 1984, št. 19, str. 35-49.

Milena Blažič: *Kreativno pisanje*. Ljubljana: ZRSŠŠ, Domus, 1992.

Lavonne Mueller/Jerry D. Reynolds: *Creative Writing*. Lincolnwood: National Textbook Company, 1990.

Miha Mohor: *Mladinska književnost in delo v literarnem krožku*. Mentor, 1980, letnik II, št. 2, str. 1-8.

Meta Grosman: *Bralec in besedilo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Metka Kordigel: *Mladinska literatura, otroci in učitelji*. Ljubljana: ZRSŠŠ, 1994.

Komentiranje in revidiranje spisov

V nižjih razredih osnovne šole je namesto številčnega ocenjevanja že zelo uveljavljeno opisno ocenjevanje. Žal pa se to ocenjevanje na marsikateri šoli izrojeva v ponavljajoče se komentarje: »Lepo.« »Zanimivo.« »Pazi na postavljanje pik.« »Če bi spis prebral še enkrat, ne bi naredil toliko napak.« »Vsebinsko izvrstno, pravopisno pa ne.« Take leporečne ali stalno enake ocene učencu ne povejo nič pomembnega o kvaliteti njegovega spisa. Samo če je kritika spisa dovolj prodorna in podana na razumljiv način za otroka, lahko zares prispeva k razvijanju učenčeve pisne spretnosti.

Oglejmo si primer, kako učenec na podlagi svojega na hitrico napisanega spisa lahko napiše boljšo verzijo svojega besedila. Tale spis je napisal učenec tretjega razreda osnovne šole:

Nesreča in šivanje glave

Nekega dne pred tremi leti sem bil v Kranjski gori. Igral smo hokej in me je bratranec po nesreči z hokejsko palico po glavi. Nato sem bil ves krval.

Prišel je oče in me odpeljal v bolnico in je oči ozunaj počakal jaz pa sem šel v sobo ki so šivali. Zdravnik mi je zapičil inekcijoj da me nebi bolelo ko bodo šivali. Hotel sem da bi imel inekcijoj da bi doma šprical z njo.

Čez tri dni sem šel v šolo z povito glavo. Vsi so se mi smejali jaz pa sem se tudi enemu smeju ki je imel nos povit. Klicali so ga nosorok.

Aleš

Učenčevo pripovedovanje je tekoče, naravno in humoristično obarvano. Dogodek je predstavljen samo v grobih črtah: samo to, kar se zdi zanimivo otroku. Če pa pogledamo na spis z vidika pravopisnih znamenj (teh je v njem kar 25), bomo presodili, da gre za podpopvprečen spis. Marsikatera učiteljica iz nižjih razredov bo rekla, da noben učenec v njenem razredu ne piše s toliko napakami.

Razredne učiteljice so na seminarju za opisno ocenjevanje spis preštudirale, predebatirale in podenji napisale:

»Aleš, svojo nesrečo si popisal nazorno, živahno in s humorjem, vendar ponekod premalo nadrobno. Ali te je kaj bolelo? Ali te je bilo strah pri zdravniku? Kaj si doma počel z brizgalko? Onemu s povitim nosom so rekli nosorog. Ali so tudi tebi dali kakšne vzdevek? — Priporočam ti, da namesto nekaterih besedic in postaviš piko, da povedi ne bodo tako razvlečene.«

Na podlagi opozoril o pravopisnih napakah, danih s popravnimi znamenji, in nasvetov v komentarju pod spisom je čez nekaj dni Aleš s sošolko Majo napisal naslednj tretjeosebno pripoved o svoji nesreči in dogajanju po njej:

Mumija in nosorog v našem razredu

Nekega dne je bil Aleš v Kranjski Gori. Igrali so hokej. Ko je bratranec Lojzek močno zamahnil s hokejsko palico je namesto ploščice zadel Alešovo glavo. Aleša je oblila kri in ga je zelo bolelo.

Na srečo je tisti trenutek prišel na igrišče Alešev oče. Odpeljal ga je v bolnišnico. Tam je bilo Aleša zelo strah. Zdravnik je rekel, da ima hudo poškodbo. Ko mu je dal injekcijo ga je Aleš prosil, če mu da brizgalko, da bo doma brizgal z njo. Zdravnik mu je dal najmanjšo od brizgalk.

Čez tri dni je Aleš že lahko šel s povito glavo v šolo. Vsi so se mu smejali. Aleša je bilo sram. Ko je zagledal sošolca s povitim nosom si je oddahnil. Sošolec mu je rekel: »Živijo, mumija!« Aleš pa mu je odvrnil: »Ti si pa nosorog!«

Aleš in Maja

Kot vidimo, je nova verzija spisa veliko pridobila na pravopisni in vsebinski izpopolnjenosti. S skupnimi močmi sta tretješolca napisala skoraj pravopisno popoln spis. Samo v tri zložene povedi s časovnim odvisnikom (z veznikom ko) nista znala postaviti vejice. V spis sta vnesla vrsto izrazov za čustvovanje: boleti, strah, sram, smeh. Tretjeosebno pripovedovanje jima je dovolilo odmike od pripovedovanja o resničnem dogodku in oblikovanje bolj ustvarjalne fikcije. Iznašla sta izvrstno metaforo za človeka z obvezano glavo: mumija. Zgodbo sta vložila v sendvič iz presenetljivega naslova o mumiji in nosorogu v šolskem razredu in duhovite poante, v kateri je pomen besed mumija in nosorog pojasnjen.

Primer popravljanja spisa in pisanja nove verzije, ki sem ga tu predstavil, je bil izredno uspešen, vendar sem tudi v drugih primerih dobil dobre poprave, čistopise ali predelave prvotnega besedila, tako da se je vživljanje v spise in pisanje opomb podnje splečalo. Kaj sklepam iz tega? Ocenjevanje ne sme biti sredstvo za pritiskanje na učenca, ampak sredstvo za njegovo usmerjanje k odpravljanju napak, izpopolnjevanju in doseganju mojstrstva. Naravno je, da pri prvih poskusih pisanja nastajajo napake, vendar jih je mogoče odpravljati in postopoma povečevati spretnost učencev. Ocenitev ne sme biti ločena faza od pouka, ampak naj bo tako presoja dosežka kot tudi izhodišče za novo urjenje v spretnosti. Popravljanje spisov bi bilo treba spremeniti, da ne bi bilo samo nadloga za učence, posebno za tiste, ki naredijo veliko napak, ampak možnost za odpravljanje napak in za vsestransko izboljševanje besedila.

Samo naivni in neizurjeni ljudje nič ne popravljajo svojega sporočila, medtem ko izurjeni ljudje ali poklicni pisatelji besedilo neprestano spreminjajo, predelujejo in izboljšujejo. Tudi učence je treba privajati, da svoje besedilo tako potrpežljivo oblikujejo, kot na primer trenirajo za doseganje športnih uspehov. Ne samo prvi zapis, ampak tudi skrbne poprave in nove verzije besedila zaslužijo oceno ali celo pohvalo in občudovanje. Revizije spisov zaenkrat niso sestavni del naše šolske prakse, vendar je že marsikateri učitelj razmišljal, da običajno pisanje popravil ni učinkovito in da bi bilo treba pri tem nekaj spremeniti. Tem učiteljem bodo rešitve v smeri, kot sem jo nakazal, sprejemljive. Razume pa se, da mora biti pregledovanje in spreminjanje spisov prilagojeno razpoložljivemu času ter zmogljivostim in interesom učencev in učiteljev.

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Literatura

Isard, John: *Assessing learning achievement*. Paris: Unesco, 1992.

White, Edvard M.: *Teaching and Assessing Writing*. San Francisco, Washington, London: Jossey-Bass Publishers, 1985.

Rojstvo naroda iz duha pesmi

Današnja Ljubljana je morda edino glavno mesto v Evropi, v katerem bi obiskovalec zaman iskal spomenike generalom in zmagoslavnim jezdecem. Slovenci imajo kljub osvobodilni vojni in revoluciji raje pero kot meč. Namesto generalov so Slovenci na privilegirane piedestale postavili pesnike. Kot je opazil Luis Adamič, se mnoge ulice imenujejo po zgodovinsko priznanih mojstrih peresa, njihovi portreti resno zrejo v Slovence z novih bankovcev. Med vojno se je večina slovenskih partizanskih brigad imenovala po pesnikih in pisateljih, kar kot zgodovinska redkost v okupirani Evropi še enkrat potrjuje osrednjo veljavo literature za mali narod.

Po koncu vojne marsikateri pisatelj iz gozdov stopi v vladne pisarne. Znani predvojni pesnik in partizan, krščanski socialist Edvard Kocbek, postane podpredsednik vlade in minister v zvezni jugoslovanski vladi, dokler ga nekdanji kolegi ne odstavijo zato, ker se v svojih pesmih, zgodbah in kritiki komunistične črno-bele estetike noče odpovedati pisateljskemu poslanstvu: iskati resnico, bojevati se za svobodo in varovati jezik pred oblastniškimi »novorekom«.

Kocbek si je tudi prvi glasno drznil povedati javno skrivnost: med odporom ni šlo le za osvoboditev, ampak do dobršne mere tudi za državljansko vojno med »rdečimi« in »belimi«. Pesnik torej še naprej ostaja ujet v Prešernovo dediščino: socialni marginelec in disident, ki prav zato, ker nima direktnega dostopa do mehanizmov moči, lahko govori bolečo resnico, vso resnico.

Poezija in disidentstvo

Edvard Kocbek je kljub svojemu velikemu ugledu moral leta 1952 v notranji eksil, zaradi katerega ni mogel kontinuirano objavljati in ohraniti stika s svojim bralstvom. Vendar je bilo seme odpora do komunističnega režima že zasejano.

Jože Udovič, veteran partizanskega odpora proti okupatorju, ki je tako kot Kocbek objavljajl že pred vojno, a je večji del svojega dela objavil po vojni, je zaradi deziluzije spričo komunistične politike zavajanja svoje pesmi pisal v skoraj že patološki izolaciji od publike in kritik. Zavračal je vse nagrade, ni se udeleževal javnih prireditev in ni dajal intervjujev. Tak je bil njegov *Ne, hvala!*, s katerim se je izognil posegom politike v svoje ustvarjalno delo. V poeziji je gradil svoj intimni svet počasnega razpadanja romantičnega subjekta in odmikajoči se ideal lepote, ki je ostala Itaka, čeprav se je zavedal, da je Itaka zanj le »ogledalo sanj«.

Po jugoslovanskem političnem prelomu z Moskvo leta 1948 se je izteklo tudi obdobje estetsko in moralno ničvredne poezije, ki je hlapčevsko slavila dosežke revolucije. Od pesnikov, ki so leta 1953 prvič resnično uspešno presegli poveljno dogmo o imperativu social-realistične pesmi o delovnih zmagah in rehabilitirali intimno lirično poezijo, je ohranil (v kasnejših letih pa originalno razširil) svoj osebni svet in temno poetično vizijo samo Kajetan Kovič. Razvil je svojo estetsko uravnoteženo poezijo na osnovi dveh virov: na temelju resigniranega, a ne obupanega soočanja s smrtjo kot dediščino vojne generacije in na osnovi orfejskega motiva, pesnika kot glasu zgodovinske resnice in odrešitve.

Pozna petdeseta in zgodnja šestdeseta leta pomenijo izbruh literarne ustvarjalnosti. Ustanovijo se nove neodvisne revije, med njimi so najbolj radikalne *Beseda*, *Revija 57* in *Perspektive*. Svoje prve

knjige, ki morajo zaradi nasprotovanja oblasti iziti v samozaložbi, tiskata pomembna pesnika Dane Zajc in Venca Taufer. Kljub uradnim oviram poezija postaja svobodnejša. Vizija smrti in metafizične praznine kot dediščine iz vojnih časov dobi eksistencialistično in absurdistično podlago v poeziji Daneta Zajca, Vena Tauferja in Gregorja Strniše, pesnikov, ki so se dodobra seznanili z represijo.

V kontemplativni poeziji Gregorja Strniše se povzpne moderna pesniška imaginacija tega obdobja v vrh, ki spaja nebesa in pekel. Svet Strniša vidi kot prostor temnih, krutih, skrivnostnih sil, izpoveduje pa ga na način estetske pripovedi ali hladne deskripcije, naslonjene na ljudsko pesem, ki je polna mitoloških podob in pravljič.

Strniševe pesmi poudarjajo dve pomembni postavki. Prvič, da je vsakdanje življenje največja skrivnost in drugič, da samota ni samo odsotnost drugih, ampak najpoprej življenje med ljudmi, ki ne razumejo, kar govoriš. Zdi se, da gre pri tem hkrati tudi za sijajno pesniško definicijo zgodovinskega položaja Slovencev. Kasneje bo to linijo nadaljevala Svetlana Makarovič in se na izviren način povsem predala mračnemu vzdušju ljudskih pesmi, tradicionalno melanholičnih in polnih hrepenenja po nečem, kar je od vedno izgubljeno.

Družbena resničnost potrjuje tovrstne temne vizije. Rdeči horizonti povojnega optimizma so v zgodnjih šestdesetih letih samo še obledela fotografija iz zgodovinskega albuma. Nebo ni sestopilo na zemljo, sreča in napredek se pojavljajo samo v uradni retoriki. Resnico je treba iskati v pesniških knjigah. Režimski tajni agenti, »specialisti za metafore«, vejo, da imajo pesniki med ljudstvom nevarno veliko spoštovalcev. Iz literarnih revij, teh trdnjav pisateljev in neodvisne inteligence, prihaja vedno ostrejša kritika korupcije in politike slepe ulice.

Naraščajoči protesti dosežejo vrhunec leta 1964. Na literarnih večerih se zbirajo množice ljudi, vse vre v študentskem naselju, kjer več noči zapovrstjo berejo pesniki pred stotinami ljudi. Zahtevajo spremembe. Oblast v paniki organizira zapeljane delavce, da brutalno nastopijo proti umetnikom in intelektualcem na predstavi gledališke drame, ki smeši vodilne politike. Partijski aparatčiki morajo najti žrtev. Zaprejo Tomaža Šalamuna, vodilnega mladega pesnika avantgardne generacije, ki blasfemično predela kanonizirano domovinsko pesnitev in postavlja pod vprašaj hipokrizijo oblasti.

Najbolj grozeče je dejstvo, da intelektualna nepoštenost in izobrazba v partijskem duhu, s katero komunistična partija sistematično obdeluje resignirano prebivalstvo, pri Šalamunu popolnoma odpove: s svojim smislom za poetični absurd, ironijo in radikalno igrivost razglasi, podobno kot njegov duhovni oče Rimbaud, vso dogmatično tradicijo za »igro neštetihih idotskih generacij«. Vodilno revijo *Perspektive* prepovejo. Za slovensko kulturo je leto 1964 leto prevratov, uporov in disidentstva, z vidika posledic za spremembo kolektivne mentalitete ni samo napovedalo nemirnega *maja 68*, ampak dalo obliko disidentski imaginaciji prihodnosti.

Med samoto in solidarnostjo

Po disidentskem letu 1964 se začne čas obnovljene stalinistične represije in kontrole nad dušami, ki traja do začetka osemdesetih. Intelektualci in pisatelji so bodisi utišani bodisi v eksilu. Kratek intermezzo leta 71, ko študentje za nekaj tednov zasedejo univerzo, ne zadošča, da bi se ponovno napolnile baterije moralnega revolta in dolgoročnega disidentstva. Po študentskem porazu se umik v zasebnost po sili razmer izkaže za edino rešitev.

Pesniki, ki svoj ognjeni krst doživijo v času zasedbe univerze, Boris A. Novak, Milan Dekleva, Milan Jesih, ki je bil zaradi sodelovanja pri literarnih večerih med zasedbo postavljen pred sodišče, nosijo izkušnjo poraza v svojih srcih. Cenzura se poostri, mnogi pisatelji so v nemilosti, le redki so zaposleni, družbeno obrobje postane njihov dom. Ti pesniki zato niso pozabili, da »če se ti ne ukvarjaš s politiko, se bo politika ukvarjala s tabo«, kot odrezavo pravi češki filozof Karel Kosík. Namesto soočenja s standardi družbenega življenja pesniki šepetaje opisujejo notranji svet življenja v glavi, pojoc prave pesmi o »minimalnem jazu«. Odujitev od zunanje resničnosti jih neizogibno vodi do ponovnega odkritja jezika kot hiše biti, kot bi rekel Heidegger. Tako raziskujejo možnosti

verza, tehnike verza, formalne strategije in tuje kulture, kot na primer Ivo Svetina. V njegovem delu se modrost in žalost preselita iz vsebine pesmi v njeno obliko, ironija, kult lepote in poetične duhovitosti nastopijo kot obramba pred zunanjim svetom, ne pa kot vržena rokavica izziva. Pesnikova samota postane osrednje moralno načelo: upor se reflektira skoz odsotnost sodelovanja v uradno diktiranem kulturnem in političnem življenju.

Po desetih letih pesniške intime, državne represije in zaprtega javnega prostora se potrpežljivost izčrpa. Na začetku osemdesetih let se tako ustanovi novo revijo, pri kateri že ime pove, na kakšen način skuša odpreti javno debato: *Nova revija*. Ne po naključju iz vrst disidentskih pisateljev in aktivistov za človeške pravice okrog te revije zraste nekaj sedanjih ministrov nove države. Reviji se pridružijo pesniki sedemdesetih, ki so medtem prehodili pot od neškodljive jezikovne ironije in neobvezujočih »vaj v slogu« do globin eksistence in moralne potrebe po »življenju v resnici«. Iz nekdanjih prebivalcev v slonokoščeni stolpih »tekstualnosti« postanejo dejavni v »areni življenja«: mnogi, najbolj opazno predvsem vodilni formalistični pesnik Boris A. Novak, postanejo angažirani v gibanju državljanske neposlušnosti skoz socialno obrobne, a moralno potentne organizacije, kot na primer pisateljsko društvo in PEN Center.

Romani in zgodbe, ki jih uspe pisateljem pretihotapiti mimo uradno neobstoječe, a delujoče cenzure, luščijo plasti s prikrite resnice o strahotah stalinizma: na plan pride resnica o *Golem otoku*, jugoslovanskem Gulagu, kjer so izginili mnogi disidenti, nasprotniki režima in pisatelji. Pisatelji so ponovno v prvih vrstah kritike. Komunistični režim postopoma slabi. Ob koncu osemdesetih let ga pisatelji izzovejo tako, da s sodelovanjem neodvisnih sociologov napišejo predlog ustave. V skladu s spoštovanja vredno zgodovino pisatelji tudi tokrat stopijo na mesto politikov.

V širšem jugoslovanskem okviru Srbi vedno bolj odkrito grozijo drugim narodom, uzurpirajo zvezne vladne službe, nelegalno si prisvojijo več kot polovico deviznih rezerv federacije, na Kosovu uvedejo apartheid nad etničnimi Albanci. Tudi slepcu postane jasno, da Slovenija stoji pred alternativo: ali še naprej ostati pod škornjem korumpirane oblasti v Beogradu, ki odkrito žvenketa z orožjem, ali pa vzpostaviti svojo neodvisno državo.

Ponovno so pisatelji tisti, ki — navdihnjeni z zgodovinsko odgovornostjo — po javnih debatah vodijo skupino disidentov in pripadnikov demokratične opozicije pri pisanju nič manj kot osnutka deklaracije o slovenski neodvisnosti, ki je takoj dobila široko javno podporo. Spodbujeni s temi akcijami tudi slovenski komunisti zmorejo dovolj političnega instinkta in poguma, da se uprejo zveznim oblastem. Po javnem referendumu, ki pokaže voljo prebivalcev Slovenije za svobodnim življenjem v svobodni Sloveniji, razglasijo neodvisno državo. Pesniki, pisatelji in njihovi bralci slavijo.

Ob koncu osemdesetih let so nujne politične skrbi in ambicija po graditvi nacije popustile, uporaba ezopskega jezika in skrivnih pesniških metafor pa prav zato ni bila več potrebna. Te razmere so bile še posebej privlačne za pesnike, ki so odrasli v osemdesetih letih. Medtem ko so stali starejši pisateljski kolegi v prvih vrstah boja za neodvisno državo, je stala rojevajoča se literarna generacija nekako ob strani: zato je lahko razumeti njihovo nagnjenje k raziskovanju oblikovnih in metafizičnih možnosti pesniške imaginacije, hkrati pa je lahko razumeti tudi njihovo zavračanje literature kot edine platforme za izražanje političnih stališč.

Vendar ločitev med politiko in kulturo, ki sicer večkrat rada spita v isti postelji, ni skušala roditi nekakšne kratkovidne verzije *larpurlartizma*. Če je moralna drža razvidna že iz zgodovinskih alegorij in namigov, je odveč neustavljiva gnanost, da bi jo še izrecno poudarjali, trdijo mladi slovenski pesniki. *Pesnikova naloga, da mora prepoznati zgodovinsko situacijo, je vedno že navzoča*, kot dokazujejo njihove lirične pesmi. Pesnikova zgodovinska občutljivost si išče pot v pesem skoz jezik, skupno zakladnico metafor in kulturno tradicijo.

Zavzemajoč se za kritično ločitev — ki jo je vsa srednja in vzhodna Evropa že dolgo čakala — med državljanskim angažmajem na eni in avtonomnim literarnim ustvarjanjem na drugi strani so mladi pesniki izpostavljali svojevrstno držo: pisatelj lahko upa, da bo priča svojega časa le takrat, ko je

njegovo pisanje osvobojeno slehernih zunanjih omejitev ne glede na politično »stvar«, za katero gre.

Zato so mladi slovenski pisci prakticirali nekakšen joycejevski *non serviam* za stvar državne neodvisnosti. Takoj pa je treba dodati, da so svojo državljsko in moralno odgovornost, pač v skladu z najboljšo tradicijo intelektualcev *qua* politikov, izoblikovali zunaj literarnega medija, predvsem opazno v časopisnih kolumnah in na drugih javnih forumih. S tem je v srednji in vzhodni Evropi prišlo do spremenjenega odnosa do poezije, ki je bila vse prevečkrat zaznamovana s politično ali moralno »plemenitostjo«, čeprav ta po ostri sodbi Czeslawa Millosza nima nikakršnega pomena za pesništvo. S tega primernega vidika je mogoče zlahka videti, da so mladi slovenski pesniki prepričani, da ustvarjalni jaz lahko cveti le onstran razlik med progresivnim vs. konservativnim. Ti pogledi se skladno ujemajo s korenito spremenjenim kulturnim položajem v novi neodvisni državi.

Zgodovinsko poslanstvo pisateljev se v pretežni meri končuje. Slovenci zdaj imajo svojo nacionalno državo. Prešernovo *Zdravljico* je danes mogoče peti v svobodni deželi, ne več skrivno, marveč na javnih sprejemih, po želji pa celo na ves glas. V novih družbenih in političnih razmerah je zanimanje za poezijo seveda predvidljivo manjše kot za poslovni svet: namesto trgovanja idej dobivamo trgovanje blaga. Književnost v tem družbenem kontekstu ne predstavlja več privilegirane foruma resnice, pravice in lepote, v tej podaljšani perspektivi pa tudi ne nacionalne identitete. Bržkone se zaključuje tudi pesnikova vloga spoštovanega *šamana* ali *glasnika ljudstva*, ki pripovedujejo zgodbe o tabujih, zamolčani zgodovini in odporu do totalitarizma. Zavesa se zagrinja, nastopi pesnikov in pisateljev kot odločilnih dejavnikov v javni areni se počasi končujejo.

Pomen pisateljske vokacije se je s tem nepovrnljivo spremenil. Če namreč pisatelj danes ne gre več v zapor zaradi svojih objavljenih del, potem tudi njegova beseda nima več tiste moralne teže, kakršno je imela prej. Dokler bo na pisateljsko vprašanje po »svetlobi z Vzhoda«, *ex oriente lux*, bralska množica veselo odgovarjala z zahtevo po *ex occidente luxus*, »razkošju z Zahoda«, ostaja edina resna možnost za pisatelje pač v tem, da zavzrejo neskončne debate o socializmu s človeškim obrazom in njegovi radikalni kritiki. Namesto tega se morajo usmeriti na sam človeški obraz. Z drugimi besedami, politična tematika nič več ne more preskrbeti zaželjenega zgodovinskega in estetskega alibija.

To spoznanje je danes bolj ali manj skupno vsem slovenskim pisateljem. Tako soglasje ni majhen dosežek. Do mere, do katere svoboden človek ne razmišlja o svobodi, sodobna slovenska poezija, noseča z zgodovinskimi spomini na represijo, stopa na najboljšo pot, da bi postala svoboden izraz svobodnih ljudi.

Aleš Debeljak
Ljubljana

Uredniška opomba

Kot informacijo o antologijskem predstavljanju sodobne slovenske poezije tujim občinstvom objavljamo odlomek iz obsežne spremne besede Aleša Debeljaka (prevod v slovenščino je avtorjev), ki uvaja v angleškem jezikovnem prostoru prvi samostojni knjižni izbor sodobne slovenske poezije, *Prisoners of Freedom: Contemporary Slovenian Poetry* (Pedernal Press, Santa Fe, ZDA: 1994). V antologiji, ki ji je kratek uvod napisal Pulitzerjev nagradjenec, ameriški pesnik Charles Simic, so v uredništvu avtorja študije z angleškimi prevodi in izčrpno bio-bibliografijo predstavljeni sledeči pesniki in pesnice: Edvard Kocbek, Jože Udovič, Gregor Strniša, Dane Zajc, Venó Taufer, Kajetan Kovič, Svetlana Makarovič, Niko Grafenauer, Tomaž Šalamun, Milan Dekleva, Ivo Svetina, Boris A. Novak, Milan Jesih, Jure Potokar, Maja Haderlap, Alojz Ihan in Aleš Debeljak.

V uvodnih delih (*Terra incognita*; Nacionalna zgodovina, literarna zgodovina; Pisatelji kot govorniki ljudstva; Zdravljica; Iskanje neodvisnosti) Debeljak esejistično zgoščeno oriše prostorske in zgodovinske koordinate Slovencev, hoteč pri tem vzbuditi tudi zanimanje in naklonjenost ameriških bralcev, ki jim je Slovenija pač »neznana dežela«. Tako npr. opozarja na emigrante — zlasti na L. Adamiča, ki je postal ameriški pisatelj — kot živo družbeno vez med Ameriko in njihovo staro domovino (ki je pustila sledi tudi v ameriški toponimiji, npr. mesto Krain v Pennsylvaniji, Bahovec Peak na Aljaski) ter na demokratični karantanski obred ustoličevanja, ki je menda posredno navdihnil T. Jeffersona pri pisanju deklaracije o ameriški neodvisnosti. Debeljakovo esejistično pripoved zgodovine Slovencev od Karantanije, prek reformacije, razsvetljenstva, prešernovske romantike, »pomladi narodov«, življenja v prvi in — po osvobodilnem boju — drugi Jugoslaviji ter do osamosvojitve z julijsko vojno 1991 povezuje ideja t. i. slovenskega kulturnega sindroma: »kultura, literatura in jezik so bili trije stebri, ki so podpirali krhko, a trdovratno identiteto malega naroda«. Debeljak se pozorneje zaustavlja pri uveljavljanju slovenskih intelektualcev, filozofov, diplomatov, politikov, umetnikov in znanstvenikov »na tujih dvorih in pod tujimi pokrovitelji« (od Hermanna de Carinthia, Žige Herbersteina, do Friderika Pregla in Jožefa Plečnika), pri vztrajnih poskusih organiziranja kulturnih, šolskih in znanstvenih ustanov na Slovenskem, pri bojih za uveljavljanje in kultiviranje slovenskega jezika, oblikovanju moderne nacionalne zavesti in zavzemanju za enotni kulturni prostor državno razkosanega naroda, ki je preraslo v zahtevo po državni samostojnosti.

Objavljamo zadnji del spremnega eseja, ki se loteva pesniškega dela sodobnih avtorjev, izbranih v antologiji, in njihovega duhovnega ter družbenega konteksta.

Heinrich Stieglitz o južnih Slovanih

Južnoslovanske književnosti in literarne vede so se kompleksno, pozitivistično natančno in dolgotrajno — predvsem pri hrvaškosrbsko oziroma srbskohrvaško govorečih narodih — posvečale preučevanju številnih segmentov sodelovanja tujih in domačih ustvarjalcev ter sočasnem literarnem dogajanju in tokovom v domačem in tujem okolju v minulih obdobjih. Intenzivno sta npr. preučevala južnoslovansko-polske stike, vezi in vplive Ljubomir Durković Jakšić (zlasti ob Mickiewiczu) in Djordje Živanović, italijanske vplive Marko Kasandrić in Nikša Stipčević, francoske Midhat Šamić, Miodrag Ibrovac in Krunoslav Spasić, ruske Mila Stojnićeva, Radmilo Marojević, Miodrag Sabinović, madžarske Stojan Vujičić, romunske Mirko Živković ter nemške Viktor Žmegač, Aleksander Flaker, Jevto Milović (slednji zlasti v povezavi z Njegošem), Pero Slijepčević in Miljan Mojašević; tem in mnogim drugim zaslužnim znanstvenim delavcem, pomembnim tako za domačo kot za tujo literarno vedo in okolje, ki jih tu žal vseh ne morem imenovati, se je zdaj s svojo zadnjo, poglobljeno monografsko študijo o Heinrichu Stieglitzu in njegovem razmerju do južnih Slovanov pridružila prof. dr. Olga Ellermeyer iz Nemčije.¹

Konec avgusta 1993, v času znanih vojaških in političnih dogodkov na nekdanjih jugoslovanskih ozemljih, sem iz Hamburga nepričakovano prejel njeno obsežno knjigo z naslovom *Iz nemačko-jugoslovanskih veza: Hajnrh Stiglic (1801-1849)*, s prijaznim posvetilom profesorja Miljana Mojaševića, poznavalca nemškega jezika in književnosti ter enega izmed uglednih južnoslovanskih germanistov na beograjski univerzi.

Heinrich (»Hari«) Stieglitz je bil delno nemškega rodu. Po izobrazbi je bil filolog; šolal se je v Göttingenu in Leipzigu; v Berlinu se je zaposlil kot kustos državne knjižnice in postal (ob ženi Charlotti) aktiven udeleženec v burnem, romantično nemirnem literarnem in političnem življenju tedanjega časa; pisal je pesmi, eseje in potopise. Kot rojaka pesnika Heinricha Heineja, s katerim je bila Stieglitzeva življenjska usoda večkratno povezana, so njegovo pisateljvanje načrtno podpirali bogati sorodniki.

Po smrti svoje žene Charlotte je kot poliglot in svetovljan brez gmotnih skrbi popotoval po Evropi in Sredozemlju ter napisal več knjig poezij in potopisov. Za njegovega življenja so izšle: *Stimmen der Zeit. Lieder eines Deutschen* (Leipzig 1831); *Bilder des Orient* (1883); tragedija *Das*

¹ O južnih Slovanih pa so od konca 18. stol. izšla naslednja pomembnejša dela:

- Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Benetke 1775,
- Leopold Ranke, *Die Serbische Revolution*, I-II, Hamburg 1829,
- Otto D. Pirh, *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, I-II, Berlin 1830,
- Bertolomeo Biasoletto, *Relazione di viaggio*, Trieste 1841,
- Heinrich Stieglitz, *Ein Besuch auf Montenegro*, Stuttgart 1841,
- Alphonse Lamartine, *Voyage en orient, souvenirs, impressions, pensées et paysages*, Paris 1835,
- Ami Boue, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840,
- Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie, Serbes, Monténegrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Paris 1844,
- Andrew Archibald Paton, *Servia, the youngest member of the european family*, London 1845,
- Highlands and Islands of the Adriatic, including Dalmacia, Croatia and the southern Provinces of the Austrian Empire*, London 1849,
- Aleksandr Popov, *Putešestvie v Černogoriju*, Peterburg 1847,
- John Gardner Wilkinson, *Dalmatia un Montenegro*, London 1848;
- južni Slovani pa so bili obravnavani v delih Ludwika Bystszconovskega, Waclawa Maciejowskega, Andrzeja Chucharskega, Izmaila Ivanoviča Sreznjevskega, Petra Lavrova, Pavla Rovinskega, Prokopa Hoholouška, V. S. Karadžića, Johna Bowringa, G. A. Wimmerja, F. S. Chrismarja, J. Mullerja, Prosperja Mériméeja, Clauda Fauriela in številnih drugih.

Dionysosfest (1836); *Ein Besuch auf Montenegro* (1841); *Istrien und Dalmatien* (1845); *Erinnerungen an Rom* (1848); po njegovi smrti pa še: *Briefe von Heinrich Stieglitz an seine Braut Charlotte* (pisma, posvečena Charlotti, 1859); *Erinnerungen an Charlotte* (listi iz dnevnika, Marburg 1863); *Eine Selbstbiographie* (1865) itd. Ukvarjal se je tudi s političnimi in literarnovzgojnimi vprašanji tedanje Evrope (*Deutschland, Österreich, Italien. Ein Zuruf an das deutsche Parlament*, Benetke 1848; *Die literarische Bildung der Jugend*, Triest 1845). Zapustil je številna pisma, dnevniške zapiske, pesmi in tudi nedokončane rokopise.

Med svojimi potovanji se je seznanil s številnimi razumniki (med njegovimi sobesedniki so bili npr. Anastasius Grün, Nikola Tomaseo, Petar II. Petrović Njegoš, Vuk Stefanović Karadžić itd.) in preprostimi ljudmi, s takrat še živim ljudskim izročilom, običaji, ustnim slovstvom, dobro pa je poznal tudi aktualno strokovno, zgodovinsko, geografsko, politično in poljudno literaturo. Obiskal oziroma prepotoval je nekatere slovenske kraje (omenja npr. Trst, kjer je nekaj časa živel in pisal, Koper, Izolo), ki pa jih je prišteval k zanj nezanimivi in nesimpatični Avstro-Ogrski. Ker niso bili dovolj drugačni, nenavadni in eksotični, jih pravzaprav sploh ni vključeval v svoje spise o popotovanjih po Orientu, Primorju, Istri ali Dalmaciji. To stališče si danes lahko razlagamo na več načinov, npr. da je štel Slovenijo in Slovence za (že) povsem v nemški kulturni in gospodarski prostor integriran element (oziroma segment nemštva), o katerem je bralcu tako že vse znano; ali da so bili naši kraji in ljudje tako navadni, brezosebni, neizraziti oziroma kar neopazni izobraženemu, naključnemu tujcu, da o njih ni imel kaj poročati; ali pa da je bil sam tako površen (kot npr. Ernest Hemingway, ko je popisoval boje na soški fronti 70 let pozneje) in je zaradi lastne egocentričnosti prezrl obstoj in ozemlje celega naroda, njegov jezik in kulturo.

Kot večina tujerodnih, zlasti germanskih avtorjev Stieglitz nasprotuje slovanski Rusiji in njenim načrtom na Balkanu oziroma prodoru slovanske in staroverske velesile v južno Evropo, a nepričakovano podpira samostojnost balkanskih oziroma južnoslovanskih držav ter vneto zagovarja širše sodelovanje med Germani in Slovani ter Germani in Romani, predvsem Italijani.

V Benetkah si je ustvaril drugi dom. V arhivih je raziskoval nastanek tega pravljico lepega mesta, nastanek, ustroj in razcvet Republike, pospešeno pisal o različnih vprašanih časa in razglašal svoje navdušenje nad sončnim Sredozemljem, klasično kulturo, nad umetniško preteklostjo ter sedanostjo v Italiji; sodeloval je pri domoljubnih italijanskih manifestacijah, celo v bojih proti Avstriji za italijansko samostojnost, in nenadoma, sredi dolgoročnih literarnih načrtov umrl v Benetkah (ob epidemiji kolere) 1849. leta. Njegova dela so prijatelji iz širokega kroga somišljenikov izdajali še več let po njegovi smrti; kot zadnje so izšla Pisma Charlotti, ki jih je vneseni mladenič in mož pisal od leta 1824 kot romantični izraz globoke, viharne ljubezni do lepe, umetniško nadarjene in priljubljene izvoljenke.

Delo Olge Ellermeyer, očitno sad večletnega znanstvenega truda, je bilo natisnjeno v okviru izdaj uglednega oddelka za jezik in književnost pri Srbski akademiji znanosti (urednik je akademik Miroslav Pantić), v privlačni in pregledni zunanji obliki.

Pesnik, pisatelj, svetovni popotnik in raziskovalec južnoslovanskega sveta Heinrich Stieglitz, iskreni občudovalec Črne gore, prijatelj dvanajst let mlajšega Petra II. Petrovića Njegoša in poznavalec patriarhalnega slovanskega sveta, je razmeroma dobro znan prav iz izredno obsežne strokovne literature o črnogorskem vladarju, vladiki in pesniku (prim. Bibliografijo del o Njegošu, Lj. Durković Jakšić, Beograd 1953). Sicer pa sem se pred časom o njem nadrobneje poučil iz razprav nemškega slavista Aloisa Schmausa in že omenjenega Pera Slijepčevića (tudi zato, ker študija prinaša bralcu vrsto novih informacij in primerjav, potrditev še nedorečenega, pa tudi prvič zapisanih tehtnih spoznanj o zgodovini, politiki, literaturi ter sploh tedanjem času in ljudeh).

Stieglitz je namreč, kot to obravnave besedila potrjujejo, zavzeto in od blizu spremljal zapleteno dogajanje oziroma spore, nastale ob osvobodilnih prizadevanjih Slovanov in agresivnih tendencah Germanov v boju za dediščino turškega imperija na Balkanu, se zavzemal za samostojnost južnoslovanskih držav (stran 127) in se (kljub načrtom za nemško kolonizacijo Dalmacije) osebno zavzemal za miroljubno, ustvarjalno sožitje med Slovani in Germani, predvsem Nemci. vszj(oV)

Stieglitzovo zanimanje za sredozemski svet in njegove slovanske prebivalce, njegova potovanja po Poljskem, Ruskem, Češkem, Slovaškem, po Zakarpatju, Istri, Dalmaciji, Črni gori, Albaniji in Italiji, njegova humanistično-klasicistična romantična načela, razvidna iz poezije in publicističnih ter literarnih del, stvarna predstavitev temačnih razmer v turški Evropi — in le malo boljših v fevdalni monarhiji *K. und K.* — razmišljajočemu človeku govori tudi o današnjem času, duhovnih in vsakovrstnih razmerah ter posredno tudi o usodah današnjih prebivalcev južnoslovanskega dela evropskega sveta.

Avtorica je življenje in delo Heinricha Stieglitza natančno spoznala in preučila. Raziskala je tudi verodostojnost njegovih virov informacij in dela sobesednikov ter zapisala nosilce nekaterih vplivov, idej in pobud (omenjeni so Kopitar, Vraz, Ivan Kukuljević Sakcinski, Charles Nodier, Violla de Sommieres, Ludwig August Frankl, Vuk Vrčević, Ljudevit Gaj, Ljubomir Nenadović, Pavel Jozef Šafarik, Božidar Petranović, Ničifor Dučić, Jakob Grimm, Therese Albertine Luise von Jacob itd.).

Monografija je zasnovana po kronološkem zaporedju in je smiselno razdeljena na štiri dele:

- A) Stieglitzovo življenje in delo;
- B) Po sledih Stieglitzeve poti do Vuka Karadžića in južnih Slovanov;
- C) Stieglitzevi potopisi o južnoslovanskih krajih;
- D) Sprejem in vpliv Stieglitzevih potopisov.

Vsak izmed navedenih delov je razdeljen v več poglavij, skupno je tematsko in celovito obdelanih 11 pomembnih oziroma osrednjih vprašanj. Obravnave v poglavjih pa se naprej cepijo v podpoglavja in še v posamezne nadrobnejše obravnave raziskovanih problemov in njihovih segmentov; tako ima npr. prvo poglavje dela C (obravnavajo potopis *Ein Besuch auf Montenegro*) 10 poglavij (npr. *Štiglicov Njegoš — človek misli i akcije; Njegoševa unutrašnja politika; Njegoševa unutrašnja politika u Štiglicovem vidjenju; Medjunarodni položaj u kome Štiglic zatiče Crnu Goru in Njegoša; Kultura Njegoševe Crne Gore: epska narodna poezija u »Grlici«; Štiglicov Njegoš pesnik*) in še 22 posamičnih razdelkov (npr. *Njegoš i Turci; Njegoš i Austrija; Njegoš i Rusija*). (S povzemanjem sestave prispevka oziroma to daljšo navedbo sem želel predstaviti natančnost razpravljanja Ellermejerjeve in hkrati utemeljiti uvodno misel.)

Središnji del študije obravnava za južnoslovansko zgodovino pisje in literaturo najpomembnejše Stieglitzovo besedilo, obisk v Črni gori, opis zgodovine, pokrajine, ljudstev, stanja, političnih aspiracij in upravičeno šteje za najpomembnejše, celo usodno, srečanje s črnogorskim pesnikom Njegošem, ki je bilo dolgoročno pomembno za Stieglitzovo življenje, srečanje, iz katerega se je pozneje razvilo prijateljstvo. Tudi sicer se v Stieglitzevem pisanju — ob nekoliko vzvišenem pogledu na preprosto življenje Dalmatincev in drugih prebivalcev Primorja — čuti občudovanje Črne gore in Črnogorcev. Njegoša pa popisuje z neprikrito simpatijo, poudarja njegovega bogatega duha in telesno lepoto, vrh pa doseže z uporabo svetopisemskega besedja v primerjavi Njegoša in Savla (prva Samuelova knjiga). Takih tonov v drugih delih in opisih pri Stieglitzu ne poznamo.

Ellermejerjeva je za osrednje poglavje knjige *Ein Besuch auf Montenegro* (1841) upravičeno določila poglavje z naslovom *Cetinje*, in ne *Vladika*, kot je to veljalo v literarni vedi doslej (po zaslugi Pavla Popovića, ki je v tem poglavju pri Stieglitzu našel nekaj elementov za svojo pozitivistično študijo o Njegošu, Mostar 1901). Pri tem je na novo določila tudi Stieglitzovo razmerje do ljudske pesni južnoslovanskih narodov. Stieglitz je ljudsko pesem visoko cenil; ker ni poznal jezika, je bil pri tem odvisen od prevodov in prevajalcev. *Hasanaginico* je spoznal v Goethejevem in Tommaseovem prevodu, druge pesmi s pomočjo svojih sobesednikov (npr. Tommasea). Posebej je obravnaval ljudsko in Njegošovo poezijo v almanahu *Grlica*, ki ga je bil ustanovil in sponzoriral Njegoš sam (Cetinje 1832), ter napisal o njem tako natančno študijo (v nemščini), da jo vse doslej ni presegla niti domača, črnogorska literarnokritična obravnava (str. 214–215). Bil je prvi, ki je opozoril na visoko umetniško vrednost Njegoševe pesmi *Crnogorac k svemogućem bogu*, pozneje ocenjene za eno najpomembnejših literarnih del mladega pesnika (Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*, Cetinje 1978).

Po branju te študije bi bilo krivično, če poročevalec ne bi zapisal, da je bogato primarno in sekundarno gradivo izčrpno in analitično predstavljeno po načelu časovnega sosledja, opremljeno s časovno ali vzročno pomembnimi navedbami filozofskih idej, literarnih tokov, avtorjev in del v srednjeevropskem prostoru, ki bralcu omogočajo primerjalno percepcijo tako Stieglitzvega pisanja kot njegove obravnave, kar je vsekakor terjalo široke priprave, seznanjanja z mnogimi avtorji in njihovimi deli, čeprav sicer niso neposredno udeležena v analitičnem postopku, disciplinirano odbiro in smiselno razvrščanje gradiva iz več obdobij, iz različnih interesnih, političnih in jezikovnih področij (umetnost, književnost, literarna kritika, zgodovina, publicistika, etnografija-folkloristika), dosleden znanstveno-raziskovalni pristop in ne nazadnje tudi ogromno manualnega in minucioznega dela. To velja tako za vsebinski del monografije kot za obsežni in izčrpni znanstveni aparat, natančne in številne opombe (skupaj jih je 1058; podane so po klasičnem načinu pod črto), izdelavo seznamov natisnjenih in tudi neobjavljenih del in pisem Heinricha Stieglitza, imenskega registra oz. seznama citiranih oseb, seznama zaobsežene literature, uporabljenih kratic, kazala in povzetka (samo v nemščini).

Ob vnovičnem prebiranju podatkovno in miselno polne študije Olge Ellermeyer Životić sem si postavil naslednja vprašanja, ki utegnejo zanimati slovenskega bralca:

— Koliko je za ugled južnih Slovanov, zlasti še Srbov in Črnogorcev oziroma njihove ljudske in umetne poezije zaslužen danes prezrti pesnik in dramatik Sima Milutinović Sarajlija, po abbéju Albertu Fortisu (*Viaggio in Dalmazia*, Benetke 1775) in Vuku Stefanoviću Karadžiću (*Mala prostonarodna slaveno-serbska pjesnarica*, Dunaj 1814, ter *Montenegro und die Montenegriner*, Tübingen 1836) neposredni informator najuglednejših oseb v Evropi tedanje dobe o južnih Slovanih in njihovi književnosti, predvsem ustnem izročilu in poeziji? Očitno je s prihodom v nemško govorečo zahodno in srednjo Evropo zaradi svoje izjemne, impulzivne osebnosti in literarnega dela spodbudil Herloszohnovo (Karel Reginald Herloszohn) zanimanje za »turške« Slovane, torej podobno tudi Stieglitzve potopise. Ali je na podlagi gradiva, analiziranega za knjigo, to mogoče ugotoviti?

— Kakšno vlogo je v tej zvezi nemška literarna zgodovina pripisala Jerneju (Bartolomeju) Kopitarju, ki je z Dunaja z dobesednimi prevodi iz srbskohrvaških, južnoslovanskih ljudskih pesmi v nemščino /in drugim gradivom/ zalagal svoje prijatelje, najuglednejše ustvarjalce, poznavalce književnosti (Goethe) in jezikoslovce Evrope (Jacob Grimm)? Večina prevodov/prepisenitev v nemščino in druge evropske jezike je nastala prav na podlagi njegove rokopisne predloge (npr. Theresa Albertina Luisa von Jacob je uporabila za svoje odmevne prevode v Nemčiji in pozneje v Ameriki več kot 100 Kopitarjevih dobesednih prevodov Karadžičevih besedil; med njimi so tudi najbolj znane oziroma cenjene pesmi, npr. *Hasanaginica*, *Banović Strahinja*, *Zidanje Skadra*, *Smrt majke Jugovića*, *Početak bune na dahije* itd.).

— Jeseni 1895. leta je bil H. Stieglitz citiran pri znanstveni obravnavi *Dušanovega zakonika* (znanega tudi kot *Liber Sclavorum* oz. *Slovenska /slovanska/ knjiga*), sprejetega na ljudski veči v Skopju 1349., dopolnjenega 1354. leta. Zapisal naj bi, da je to tudi v času 19. stoletja humanejši pravni akt kot večina veljavnih ustavnih listin demokratičnih zahodnih evropskih držav njegove dobe. Dalje je ugibal (kot tudi danes pogosto slišimo), kakšna bi bila razvojna pot Evrope, če bi bilo v njenih temeljih vzdano tovrstno južnoslovansko izročilo. Ali je v knjigi oziroma gradivu Olge Ellermeyer kaj, kar bi takšno Stieglitzovo mnenje potrjevalo?

— Ali je v Stieglitzevem delu kar koli o Sloveniji in o Slovencih? Nemški (pa tudi drugi) poročevalci o južnoslovanskem prostoru so o Slovencih pisali kot o delu nemškega rimskega cesarstva, Avstrije oziroma pozneje Avstro-Ogrske; prekrščevali so naše priimke in imena, imena pokrajin, krajev, mest, rek in gora v nemška (ne le pravopisno), vendar pa se jim niso mogli izogniti: Feistritz za Bistrico, Metling za Metliko, Adelsberg za Postojno (postojna je staroslovensko orel), Gurk za Krko, Uhlberg za Vrh, Bleiweis za Plavec (plavec, plaviti bogato), Felix za Srečko, Hans Hase za Janez Zajec, Thaltscher za Dolničar itd.

Kako je ravnal Stieglitz, ko je pisoval slovenske kraje? Potoval je prek slovenskega ozemlja z Dunaja v Trst in Benetke, nato čez slovensko («kranjsko») Istro na Reko. Ali jih je zamočlal kot prej Dositej Obradović? Ali jih kratkomalo omenja kot V. St. Karadžić, kot posebnost v Istri in »Trijestu«? Ali Stieglitz omenja vsaj »Kranjsko deželo«, upravno pokrajino, naseljeno s Slovani, Slovenci, tako kot Petar II. Petrović Njegoš in njegov zvesti spremljevalec Dimitrije Medaković?

Ali pa morda ravna tako kot nekateri avtorji iz sosednjih pokrajin, ki Slovencev ne štejejo med južne Slovane?

Iz odgovorov na navedena vprašanja, ki sem jih spomladi 1994 prejel od cenjene kolegice iz Hamburga, je razvidno, da je Stieglitz — kljub svoji humanistični izobrazbi in svetovljanstvu — ostal vase in v germanski, nemški svet zaverovani fantast, ki kljub številnim lastnim stikom s slovanskimi (in romanskimi ter drugimi) sodobniki ni mogel ali ni hotel opustiti pangermanskih nazorov in teženj.

Vladimir Osolnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Disertacijska razprava mag. Irene Novak Popov *Lirika Edvarda Kocbeka – ustvarjalni vidiki pomenske figurativnosti*

(Ocena doktorske disertacije)

Disertacijska razprava mag. Irene Novak Popov *Lirika Edvarda Kocbeka – ustvarjalni vidiki pomenske figurativnosti* (obsega 335 strani obravnave in 7 strani virov ter literature) sodi na mejno področje literarne zgodovine in literarne teorije. Njen namen je dvojen. Iz sodobne svetovne literarne teorije, zbrane okoli vprašanj metaforične rabe jezika, izdelati uporaben opazovalni instrumentarij in nato z njim raziskati Kocbekovo poezijo, ki je prav na območju moderne metaforike zelo razvita, zanimiva in zahtevna. Raziskava je usmerjena na šest avtorjevih pesniških zbirk: *Zemlja* (1934), *Groza* (1963), *Pentagram* (izšel šele v *Zbranih pesmih* 1977), *Poročilo* (1969), *Žerjavica* (1974, 1977) in *Nevesta v črnem* (1977). Iz obravnave je opustila zgodnje pesmi, izšle v *Trstenjakovi* ureditvi pod naslovom *Rane pesmi* (1991), in posmrtno zbirko *Kamen skala* (1991), ki jo je iz neobjavljenih besedil sestavil A. Inkret. Celotnost gradiva je s tem nekoliko okrnjena, vendar opustitev v glavnem obrobnege dela ni ravno bistvena. Toliko bolj, ker obravnave šestih osrednjih zbirk avtorica v svoji analitični izčrpnosti ni zamejevala.

Zasnova in smer raziskave sta razvidni iz *Uvoda*, ki ga je uporabila tudi za nekatere splošne biografske in literarnozgodovinske informacije o Edvardu Kocbeku za tiste, ki bi pri poznejši obravnavi metaforike in metaforičnosti kot spe-

cializirane teme pogrešali avtorjev portret kot ozadje in personalno ozemljitev pretežno teoretskih razpravljanj. Težišče razprave je nato v obeh velikih poglavjih, ki sledita *Uvodu*: najprej **Teorija pesniške figure** (str. 18-62), srednjedolgo, in zatem zelo dolgo poglavje **Pesniške figure v liriki Edvarda Kocbeka** (str. 63-316). Skupaj pomenita teoretsko podstavo in njeno uporabno razčlenjevalno izvedbo ob šestih Kocbekovih pesniških knjigah.

Poglavje o teoriji pesniške figure, to se pravi metafore in metaforičnosti v širšem pomenu besede, temelji na razmeroma širokih razgledih po novejši in sodobni strokovni literaturi angleške, ameriške, francoske, nemške, poljske, ruske, hrvaške in slovenske literarne vede. To seveda pomeni množico zelo različnih pogledov na temeljna vprašanja in množico različnih strokovnih terminologij. Gre za obsežno panoramo metaforskih teorij, razpostavljenih na ogled in odpirajočih mnoge možnosti za spoznavanje kompleksnih pojavov pesniške rabe besed v razširjenem, prenesenem in zamenjanem pomenu, ki se iz slovarske privezanosti osvobajajo v nove izrazne možnosti. Na tej »manipulaciji pomenov« seveda temelji ena izmed glavnih ustvarjalnih možnosti pesniškega jezika, saj mu nenehoma dovaja izrazno gostoto in stopnjevanost, s tem tudi estetsko učinkovitost. Poglavje je bogato v tem, da avtorica upošteva veliko

število teorij in izpisuje nešteto pogledov na izhodiščna vprašanja, naporno pa v tem, da velika količina izpisov zavaja v razpršenost stvari in otežuje problemsko zbranost. Toda ne glede na nekoliko vodoraven količinski pritisk resnične množice informacij pazljivo branje ne more prezreti vsaj dveh temeljnih avtoričinih odločitev in usmeritev, ki potekata kot globinska os skozi množico teorij od Aristotela do danes in osredinjata mozaik razlag k določenemu smislu.

To je najprej njena odločitev, da prestopi tradicionalno »substitucijsko« pojmovanje metafore, formulirano že pri Aristotelu in Kvintilijanu in temelječe na obstajanju analogije med obema tematskima poloma metafore, primerjajočim in primerjanim, kar vse seveda sodi v območje logične metafore. Mag. Novak Popova se pri izbiri instrumentarija odloča za »interakcijsko« teorijo (Black, Ricoer, Richards, Weinrich idr.), ki vključuje tudi moderno, alogično, asociacijsko metaforo, pri kateri je vse zamenljivo v vsem in ni več vezana na analogijo. Ne temelji več na stalni, »etiketirani« semantiki besed, zavedajoč se, da je »logika jezika« nekaj drugega kakor »logika besede«, kot formulira zadevo Gerhard Kurz (Matapher, Allegorie, Symbol, 1993), in so pomeni besed močno podvrženi komunikacijski oz. pragmatični določenosti. Teoretska in operativna odločitev v to smer je bila ob Kocbekovi moderni metaforiki, ki seže vse do nadrealizma in absurdizma, seveda nujna, saj je substitucijska teorija ne bi mogla scela uzreti.

Druga avtoričina odločitev, ki drži mozaik stvari skupaj in jim daje smer, je povezana s prvo in je pojmovanje metafore kot »ustvarjalne operacije duha«, ki prestopa običajno jezikovno normo in krši »temeljno načelo neprotislovnosti«, torej logiko standardnega jezika, čeprav tudi nepesniški jezik ne more izhajati brez metafor. Do enake mere, vendar ne čisto sistematično, se avtorica spušča k vrednotenju metafore, pri čemer ločuje leksikalno, konvencionalno, klišejsko in inovativno metaforo. Na področju »merjenja« metaforske ustvarjalnosti bi ji utegnili dodatne možnosti odpreti Lotmanova informacijska, Birkhoffova matematična pa tudi Weinrichova semantična estetika, ki jo tu pa tam upošteva.

Toda ne glede na posamezne pomisleke je treba ugotoviti, da je teoretska podlaga raziskave

skrbna in temeljita in da že sama po sebi predstavlja tehten dodatek v sodobno slovensko literarno vedo.

Poglavje, ki nato prinaša glavni in najdaljši del razprave, pomeni uporabo teorije ob Kocbekovi pesniški praksi, natančneje, ob interpretaciji njegovega metaforičnega jezika v omenjenih petih pesniških zbirkah, od Zemlje (1934) do Neveste v črnem (1977).

Opazovanja pesnikove metafore in metaforizacije v širšem pomenu besede (priteguje tudi metonimijo, sinekdoho, simbol, alegorijo, kolažno montažo idr.) se loti z izrazito semantične strani, medtem ko gramatično formalno stran tako rekoč docela opušča. Postopek je možen in je utemeljen z odločitvijo interpretirati metaforo skozi njeno genetsko zvezo z duhovno substanco besedila, kar je pri Kocbekovi izrazito vsebinski poeziji pričevanja in sporočanja razumno in naravno. Tako so metaforična polja, ki jih avtorica našteva in obravnava pri vsaki zbirki posebej, čisto vsebinska. Sledi temu, kakšni so konotativni pomeni, ki jih »lirski subjekt« vstavlja v temeljne stvari sveta in življenja, kot so na primer: človek, veselje, narava, zemlja, zgodovina, čas, prostor, telo, duša, igra, izgubljenost idr. Iz takih postopkov nastane mreža pomenskih polj, ki med obema tematskima poloma metafore, med njenim »ciljnim in izhodiščnim pomenom«, prebira Kocbekove bivanjske položaje, zelo različne in pogostoma napete v skrajnost. Metaforična polja so zato razsežna, tako rekoč univerzalna, segajoče od kozmosa od čiste predmetnosti pa od polne do razsute transcendence in od najvišje duhovne katarze do nič. Seveda se s takim pristopom prostor metaforiziranega besedja lahko neznanako širi in potrebno je bilo mnogo moči za obrambo pred semantično razpršitvijo, do kakršne občasno prihaja, čeprav pomembnejša metaforična jedra ostajajo razpoznavna.

Drugi krog pogledov na Kocbekovo pomensko figurativnost, ki je poleg tematskih polj najbolj opazen, je usmerjen v strukturo metafore, in sicer k načinom njenega označevanja, tako da uvaja razločevanja na primer med nakazovalno, konfrontacijsko, fragmentarno, kolažno, paradokšno, absurdistično pa še kakšno metaforo. Posebno pozorno sledi pojavom paradoksa (ali oksimorona), ki res predstavlja Kocbekovo središčno »figuro« in ključ v temeljno duhovno

vsebino njegove poezije, pravzaprav v njeno glavno notranjo »zgodbo«, ki ji lahko sledimo od Zemlje pa do zadnje zbirke. Skozi paradoks je avtorica opravila kar daljnosežne posege v filozofsko zaledje pesnikovih pomenskih figur. Do neke mere se njeno strukturalno opazovanje metaforike ujema s poprejšnjo tezo o ustvarjalnosti metafore. Ta opazovanja izhajajo iz interakcijske teorije, vendar dejanska izkušnja kaže, da hkrati ni bilo mogoče opustiti primerjanja členov metafore in njihove medsebojne analogije ali tujstva, kar pa metodo pripenja še na klasično substitucijsko početje, ki naposled povezuje oba na prvi pogled čisto tuja si pristopa. V območje semantično strukturalne obravnave metaforiskih vzorcev sodi naposled tudi uporaba sosednjih pojmov, kot so na primer metonimija, simbol in alegorija. Razvidno je v razpravi potegnjena meja med metonimijo in metaforo, mnogo manj razvidno pa meja nasproti simbolu in alegoriji, čeprav mestoma naletimo na posamična razločevalna opozorila.

Z ene in druge strani, s predmetno tematske in s strukturalne, je avtorica metaforičnost tesno povezala z duhovno oz. bivanjsko vsebino Kocbekove poezije. Metaforičnost v vsej njeni pojavnosti razlaga posledično, se pravi skozi filozofijo besedil in pesnikovih eksistencialnih položajev. Postopek torej temelji na pojmovanju pesniškega besedila kot skladno strukturiranega organizma, v katerem »izraz« zrcali »idejo« in narobe, tako da vsi vstopi, formalni in vsebinski, vodijo k isti substanci, vodijo še brez upoštevanja »dekonstrukcijskih« motenj ali odstopov s strani gradiva samega. Poenotenje izraza in semantike je pri Kocbeku kljub njegovemu modernizmu v glavnem še možno in utemeljeno, zato avtorico pripelje do uspešnih izidov. Vendar njeno prevešanje pozornosti od metaforike k interpretaciji vsebin lahko vzbuja tudi pomisleke.

Toda to prevešanje ima nekatere dobre strani. Prinaša, čeprav s presledki, tako rekoč celovito eksistencialno interpretacijo Kocbekovih šestih zbirk in mnogih posamičnih besedil. Razlage se mestoma odlikujejo po svoji lucidnosti, kar velja predvsem za zbirki Poročilo in Žerjavica, in segajo čez dosedanja ne več redka literarnozgodovinska in esejistična označevanja Kocbekove poezije. Teh dosežkov ne kaže prezreti, čeprav niso v samem središču naslovne problematike.

V tem osrednjem poglavju pa so žal najbolj očitne tudi slabosti razprave, ki sicer ne zadevajo njenih dognanj samih, pač pa način predstavljanja teh dognanj. Gre za verbalno preobloženost formulacij, za negospodarnost izražanja sploh, tudi v nizanju stavkov, kot da se ne znajo končati, in večjih povedi, kot da se ne morejo ustaviti. Te lastnosti zmanjšujejo berljivost besedila, otežujejo razvidnost celote, trgajo in brišejo hierarhijo tez in spoznanj, ki tonejo pod pritiskom vodoravne količine pripovedi. Te reči razpravi škodujejo in zabrisujejo prave avtoričine zmožnosti, ki postanejo očitne, kadar se otrese formulacijske inflacije. [Ob pripravi besedila za natis bo treba o tem najbrž razmišljati, zato tudi dodajamo pričujoče pripombe.]

Na koncu sledi še zelo obsežen **Povzetek**, ki ne povzema samo glavnih dognanj prejšnjih poglavij, temveč dodaja marsikaj novega. Sem sodi predvsem literarnozgodovinska oz. slogovna označitev Kocbekove poezije, dobljena skozi preučevanje njegove metaforike. Kocbekova lirika vsebuje vrsto slogovnih sestavin in smeri: od simbolizma in različnih variant ekspresionizma pa do črt nadrealizma, ludizma, popartizma in eksperimentalnega pesnjenja, seveda vse skupaj ujeto v posebno avtopoetiko, ki je nenehoma služila avtorjevi osebni eksistencialni izpovedi in njegovim posegom v globinsko problematiko našega časa.

Akad. red. prof. dr. Boris Paternu
Doc. dr. Marko Juvan
Red. prof. dr. Gregor Kocijan
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Novo v slovenski imenoslovniki literaturi*

Šele leta 1993 se je Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca odločil izdati jezikovni priročnik o krajevnih imenih na avstrijskem Koroškem, čeprav je bil že več let pripravljen za tisk in ga je že leta 1988 gmotno podprla tudi tedanja Kulturna skupnost Slovenije. Precej hitreje pa je ukrepala Mohorjeva založba, saj je takoj naslednje leto (1994) izdala nov zemljevid Koroške (v merilu 1:150.000), na katerem se zapis krajevnih imen (razen Št. Jakob namesto Šentjakob) opira že na Zdovčev priročnik. Ne v očitke, temveč bolj v obžalovanje naj že na začetku posebej poudarim, da knjige žal nisem zasledila v prosti prodaji, vsaj v knjigarnah to stran meje ne, s tem pa ji ni zaprta pot samo do tistih bralcev, ki bi jo iz lastne radovednosti ali raziskovalnih potreb z veseljem vzeli v roke, temveč tudi do vseh tistih, ki bi jo iz drugih poklicnih razlogov, npr. za poročanje po množičnih občilih, nujno morali uporabljati.

Avtor priročnika Pavle Zdovc, je koroški rojak in slavist na dunajski univerzi. V spremni besedi je svoj delovni vložek skromno pomanjšal in zasluge zanj pripisal predvsem nekdanjim in današnjim prizadevanjem slovenske jezikovne skupnosti, vendar pa je vsakomur jasno, da se za besedami na naslovnici (»gradivo zbral, izbral in uredil Pavel Zdovc«) skriva levji delež celotnega dela. Iz uvoda zvemo, da je neposredno pobudo za ta slovenistično zasnovani priročnik krajevnih imen zamejske Koroške spomladi 1972 dal dr. Franci Zwitter, tedanji predsednik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem,

projekt pa je takoj po ustanovitvi sprejel Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca med svoje delovne načrte in ga tudi vsestransko podpiral. Priročnik je zasnovan dvojezično (slovensko in nemško), in je — po Zdovčevih besedah — v prijateljski dar namenjen tudi vsem tistim nemško govorečim, ki se že dolgo zavzemajo za ohranitev slovenščine na Koroškem.

Dosedanja, v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami precej obsežna literatura o zemljepisnih imenih na avstrijskem Koroškem, ki se je z novimi publikacijami iz serije Oesterreichische Namenforschung še pomnožila, je bila naravnana predvsem na obravnavo etimoloških in zgodovinskih vidikov, medtem ko so v Zdovčevi knjigi v ospredju predvsem sociolingvistični (normativni, slogovni, medjezikovni ipd.) vidiki teh imen. Nastanku in uresničitvi priročnika so nedvomno botrovale konference za standardizacijo zemljepisnih imen pri Združenih narodih, ki so bile od leta 1967 na vsakih pet let redno organizirane in jih je bilo doslej že šest. Že na prvi (v Ženevi) je bilo namreč vsem članicam priporočeno, naj poskrbijo za normiranje (standardizacijo) vseh zemljepisnih imen na svojem ozemlju, na drugi (maj 1972, v Londonu) pa so bile postavljene konkretne delovne naloge, npr. izdelava seznamov (gazetteer) z normiranimi imeni; te so članice v naslednjih letih ločeno po vrstah zemljepisnih imen članice tudi že objavljale¹. V zvezi s tem so bila izdelana tudi toponomastična navodila, ki predvidevajo upoštevanje izgovora,

* Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem / Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten. — Pisava, izgovarjava in naglas, vezava in sklanjatev, ter izpeljava slovenskih koroških krajevnih imen. — Gradivo zbral, izbral in uredil Pavel Zdovc. — Dunaj: 1993. — Izdal Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, 347 str.

¹ Do leta 1982 so podobne sezname standardiziranih imen objavile še Grčija, Bolgarija, Romunija in Madžarska (ta je prevzela tudi pripravo teh seznamov za vse Podonavje), medtem ko za Jugoslavijo do njenega razpada podobni seznam niso bili objavljeni.

naglasa in transliteracije teh imen v mednarodni (latinični) črkopis. Med prvimi je (leta 1975) izšlo delo *Geographisches Namenbuch Oesterreichs*, ki ga je v sodelovanju z avstrijsko kartografsko komisijo (Odsek za kartografsko imenoslovje) pri Avstrijskem geografskem društvu pripravil J. Breu. Z manjšinskega, slovenskega stališča je ta seznam za dvojezično avstrijsko Koroško dopolnila prav Zdovčeva knjiga - po svoji vsebini pa ga je še presegla.

Postavljena naloga je spet aktualizirala jezikoslovni pretres imen, saj se razume samo po sebi, da mora biti uradna, normirana imenska oblika hkrati tudi jezikovno pravilna. In jezikovno pravilno je za Zdovca tisto, kar je glede pravopisa, pravorečja, oblikoslovja in tudi skladnje usklajeno s pravili in načeli sodobnega slovenskega knjižnega jezika, kot jih ugotavljajo in predpisujejo slovenska slovnica, pravopis in slovar knjižnega jezika. S tem pa se je tudi odločno uprl vsem tistim nagibom na Koroškem, ki si prizadevajo koroška krajevna imena znova kar preveč »ponarečiti« in jih odtrgati od že uveljavljenega izročila ali usmerjenosti zapisovanja. Zdovc se je pri svojem delu zgledoval po *Krajevnem leksikonu Slovenije* (Ljubljana, I/1968, II/1971, III/1976, IV/1980), ki ob vsakem krajevnem imenu dosledno navaja tudi njegove predložne zveze, pridevnike iz njega in imena za prebivalce in prebivalke. Prav zato se Zdovčeva knjiga kljub razločkom po zasnovi imenika v marsičem ujema tudi s priročnikom *Slovenska krajevna imena* (Ljubljana, 1985, Leksikon Cankarjeve založbe), v katerem so iz čisto slovenskih jezikovnih potreb in brez notranje povezave s prej omenjenim mednarodnim projektom krajevna imena (in njihove tvorjenke) normirana še natančneje kot v *Krajevnem leksikonu Slovenije*. Zato se oba priročnika medsebojno dopolnjujeta tudi v arealnem smislu, tako da danes podobno delo manjka le še za slovensko zamejstvo v Italiji (Furlanija-Julijska krajina) in na Madžarskem (Porabje).

Projekt je bilo mogoče uresničiti samo ob pomoči zanesljive in pregledne imenske podatkovne baze, zato je bila zastavljena zelo široka akcija. V njej naj bi se izpisala krajevna imena, kot so se pojavljala v periodičnih (bibliografija obsega 40 naslovov časnikov, časopisov, revij in letopisov) in neperiodičnih tiskanih virih (bibliografija obsega 43 naslovov), dalje v uradnih in

neuradnih krajevnih imenikih med letoma 1905 in 1985, poleg tega pa tudi v imenoslovni znanstveni literaturi. Po Zdovčevih informacijah je bila za obdobje 1900-1916 temeljito izpisana približno polovica vseh virov, za obdobji 1921-1941 in 1945-1982 pa so izpisi skoraj popolni, medtem ko so za čas med letoma 1977 in 1982 izpisani tudi časniki kot so Večer (Maribor), Delo (Ljubljana) in Primorski dnevnik (Trst). Vzporedno s tem je ob pomoči poldruga stotnije informatorjev iz vseh koroških narečij potekalo preverjanje krajevnih imenskih oblik, njihovega izgovora in naglaševanja. Sistematično zbrana in zato nedvomno dotlej najpopolnejša gradivna zbirka, ki je praktično prvič zajela tudi bogat izimenski fond, je omogočila razmeroma celovit vpogled v imena in zgodovino njihovega evidentiranja ter zapisovanja v tem stoletju. Tudi v priročniku je gradivo nazorno podano in prikazano, tako da je zelo lahko spremljati posamezne imenske oblike (s pisnimi ali drugimi različicami pa tudi z imenskimi sinonimi) pa tudi ustaljevanje slovenskih nadnarečnih imenskih oblik oziroma tudi nekaj omahovanja pri zapisovanju posameznih sestavin v imenih, npr. zapisovanje *ves-vas* ali pa v posameznih dobah izrazitejše etimološke/zgodovinske posege v imena. Prav ti (za siceršnje naravo priročnika) dodatni podatki bodo gotovo razveselili tudi imenoslovce ter etimologe, saj se vse prepogosto srečujejo z nezanesljivimi, po različnih poteh nastalimi imenskimi oblikami, med katerimi se je velikokrat komaj še mogoče znajti, pa čeprav tudi ta priročnik ne bo rešil vseh tovrstnih težav. Prim. imenske oblike, ki krožijo (tudi) po literaturi kot izrecno narečne: **Zaholmec** (za **Zahomec**), **Rinkovlje** (za **Rinkole**), **Svojnica** (za **Osojnica**), **Olševnica** (za **Olšenca**), **Selje** (za **Selo**) itd.

Knjiga je razdeljena na vrsto poglavij: *Spremna beseda/Vorwort, Uvodna pojasnila/Erläuterungen und Hinweise, Kratice in kvalifikatorji/Abkürzungen und Qualifikatoren, Imenik/Namenbuch, Seznam variant/Variantenverzeichnis* (vsebuje slovenske imenske različice, ki niso bile sprejete v geselske članke in jih ne moremo šteti za zelo redke zapise ali celo posebnosti iz imenikov, se pa razlikujejo od gradiva, izpisanega iz periodičnega tiska ali drugih knjižnih del), *Deutsch-slowenisches Ortsnamenverzeichnis/Nemško-slovenski seznam krajevnih imen, Povzetek uradnih in neuradnih seznamov*

krajevni imen 1905-1982/Synopsis amtlicher und anderer Ortsnamenverzeichnisse 1905-1982 (vsebuje imena 797 krajev na zemljepisnem območju, ki ga zajema šolska odredba iz oktobra 1945), *Dodatki/Nachtrag* (z imeni koroških pokrajin, avstrijskih zveznih dežel in njihovih prestolnic), *Tiskani viri in literatura/ Gedruckte Quellen und Literatur ter Priloge/Anhang* (Priloge vsebujejo devet najpomembnejših politično-pravnih listin, v številni avstrijsko državno pogodbo, ki so nastale med oktobrom 1945 in septembrom 1977 in urejajo obseg dvojezičnega ozemlja ter določajo obseg manjšinskih pravic. Od šolske odredbe, s katero je bilo po drugi svetovni vojni kot dvojezično priznано ozemlje 63 občin v političnih okrožjih Velikovec, Celovec, Beljak in Šmohor, do Zveznega zakona o dvojezičnih krajevnih napisih na Koroškem z dne 6. julija 1972, s katerim je bila pravica do dvojezičnih napisov enostransko omejena na samo 205 krajev in v zvezi s katerim je prišlo do znane afere z napisnimi tablami).

Samo v nemških *Erläuterungen und Hinweise* je Pavel Zdovc reagiral na tudi politično (negativno) obarvano trditev, ki je bila zapisana v članku *Die authentische slowenische Schreibung der 205 Ortsnamen* (Kärntner Tageszeitung št. 186, str. 3; 17. avgusta 1972), da so imena z besedno obliko *vas* v več kot 80 krajevnih imenih dvojezičnega območja posledica novejšje jugoslavizacije. Zdovc na podlagi zapisa teh imen v uradnih in neuradnih virih v času od leta 1900 naprej ugotavlja dve usmeritvi: zapis *vas* je prevladoval po letu 1900 in vse v trideseta leta celo v časopisu *Koroška Domovina* in njegovi naslednici *Koroški Domovini/Kärntner Heimat!* (skupaj do leta 1934), nato pa spet po letu 1945, zapis *ves* pa se je uveljavil v tridesetih letih (do leta 1941) in se nato samo v delu tiska spet uporabljal v petdesetih in šestdesetih letih. V sedemdesetih je celo v publicistiki znova prevladal zapis *vas*. Zdovc rabe oblike *vas* ni upravičeval s tradicionalnim razlogom², temveč jo je utemeljeval z dvema sinhronima »koroškima« jezikovnima razlogoma: prvič, oblika *vas* je znana tudi na majhnem ozemlju štirih občin

na koroškem JV, in drugič, v koroških govorih se poleg najbolj znane oblike z *e* (*ves*) v stranskih sklonih pojavljata tudi obliki z *i* in *ʷ* (*vi-si/vʷsʷ*). K temu lahko navedemo še pet takšnih imenskih oblik celo iz staroavstrijskih uradnih imenikov: prim. **Betinja Vas** (1905/1918), **Dolinja Vas** (1905) poleg **Dolinja Ves** (1918), **Ramiča Vas** (1905) poleg **Ramiča Ves** (1918) »Ramovča vas, n. Rammersdorf«, **Velika Vas** pri Šmohorju-Prešeško jezero (1905, 1918), **Žavna Vas** (1905) poleg **Žavna Ves** (1918) »Žavha vas/n. Salchendorf«. Kasneje teh oblik v uradnih imenikih ni več.

Osrednji del, *Imenik*, vsebuje okrog 1136 abecedno urejenih geselskih člankov, vendar pa to ne pomeni tudi tolikšnega števila (današnjih uradnih) krajev. Med geselskimi imeni so namreč zajeta tudi uradna/neuradna imena za (današnje) dele naselij, kot so **Sine/n. Sinach** »(neuradno krajevno ime) del kraja Bistrica v Rožu«, **Čavje/n. Paradies** »del vasi Zgornje Borovlje«, **Vetrinj/n. Viktring** »predmestje v Celovcu«, poleg tega pa tudi imenski sinonimi (tj. enakovredne imenske dvojnice) za isti kraj. Sam geselski članek pa po vrsti vsebuje še podatke o naglasu, v spornih primerih o izgovoru (glasovnih sklopov), nemško ime kraja, podatke o predložni rabi krajevnih imen (zaporedje: M/T/R), sledijo ugotovljene imenske različice, pridevnik(-i) in poimenovanja za prebivalce, čisto na koncu pa še ubikacijski podatki.

Imenske različice bi lahko razvrstili v dve skupini: V prvi so tiste, ki so po Zdovčevi presoji (približno) enako pogostne in ustrezne (tj. približno enakovredne, pri čemer pa ni jasno, ali približno enaka ustreznost avtomatično izhaja že iz približno enake pogostnosti, ali pa je odvisna še od kakega drugega merila). V drugi skupini pa so takšne imenske različice, ki jih avtor označuje kot pogovorne (krajevne), knjižne, publicistične, redke, zastarele itd. in se po kaki jezikovni potezi ločijo od geselskega imena, npr. **Pogôrje/Pogôrje; Podjerberk/Pod Jerberkom; Plešerka/M na Plešerki/v Plešerki; Satnica/Sotnica; Lokavica/Lokovica; Orlača vas/Orliča vas** itd. Merila za uvrstitev v

² Uvajanje zapisovanja krajevnih imen s sestavino *vas* v tej obliki na vsem slovenskem jezikovnem ozemlju je bilo povezano z zavestnim prizadevanjem in vseslovenskim soglasjem, da se zapis (in oblika) krajevnih imen kar najbolj približa slovenski knjižni normi. Prvič se je to zgodilo že ob pripravljanju *Zemljevida slovenskih dežel* pri Slovenski matici in drugič leta 1972 v zvezi s pripravami načel za novi pravopis, prim. A. Šivic-Dular, Slovenska matica in akcija za zbiranje zemljepisnih imen, XXV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.-15. julij 1989. Zbornik predavanj, Ljubljana, 1989, str. 90.

drugo skupino (in vice versa določitev geselskega imena) ali za izbiro konkretne slogovne označbe bralcu kljub pojasnilom niso vselej povsem razvidna. Jasno je pa le, da normirana geselska imenska oblika ni zmeraj enaka tisti, ki jo Zdovc označuje kot knjižno, tj. »izrazito knjižno, omejeno na pisno rabo«, prim. **Polane** pri Šentlipšu v Podjuni/ n. **Polena**, za katere obstajajo naslednje različice: **Polena**, **Polana** in **knjiž. Poljana**. Imena iz prve skupine se pojavljajo kot geselska, na medsebojno povezanost dveh imenskih različic pa opozarja veznik **in**. V geselskih parih nastopajo tudi nemška krajevna imena, prim. **Annabichl** in **Trnja vas**, **Afritz** in **Cobrc**, nasproti obema slovenskima dvojnica: **Jezerce** in **Zgornje Jezerce**, **Spodnje Kraje** in **Muta** itd. Imena druge skupine so na geselsko ime vezana z besedico **tudi** in v priročniku ne nastopajo v samostojnih geslih; večinoma so evidentirana tudi v *Seznamu variant*, npr. **Juena** za **Juenna** »antična rimska naselbina med Čepičami in Globasnico«, **Vajškra** za **Landskron**, **Dhovše** za **Lendorf**, **Malnica/Malnice** za **Mallnitz**. V *Seznam variant* so uvrščene (tudi) redkejšje publicistične imenske različice, med njimi celo takšne, ki jih nikjer drugje v knjigi ne moremo preveriti, npr. **Kerbasi** (Celovec) za **Kerbach**, glasovno-grafične variante **Labienče/Labijenče** (Čajna) za **Labenče**, **Otna/Atna vas** (Velikovec) za **Vata vas** (ni pa npr. v seznamu različice **Ata vas**, izpisane na str. 261 iz imenikov iz leta 1905, 1918). Med geselskimi krajevnimi imeni prevladujejo enobesedna, npr. **Blato**, **Borovniče**, **Krejance**, manj je dvobesednih (prevladujejo zveze s prilastki, kot so **dolnji** in **spodnji/gornji** in **zgornji**, **mali/veliki**, **stari/novi**, **dolgi**, **suhi**, **sveti**, s samostalnikom **vas**). V vlogi krajevnega imena so redkejšje (v mikrotoponimiji pa precej pogostejše) še razvidne predložne zveze, npr. **Za Mirom/n. Mauern** »(neuradno krajevno ime) del Ričke vasi pri Malem Šentvidu«, **Pri Dravi/n. Draugegend/Bei der Drau**, **Pod Pečmi/n. Steinkogel**, precej več pa jih je takšnih po izviru, npr. **Zablate**, **Zabrda**, **Napole**, ki se v krajevni rabi deloma tako še vedno uporabljajo, npr. geslo **Zavrh** pri Šmarjeti v Rožu: **Za Vrhom** in **za Vrhom**; geslo **Zakamen** pri Velikovcu: **Za Kamenom** in **za Kamenom**. Ponekod se imenske dvojnice razlikujejo samo po predlogu v predložni zvezi, npr. **Špital ob**

Dravi/n. Spittal an der Drau ob redkem **Špital na Dravi**.

Imenske oblike v geslovníku imenika so praviloma usklajene z oblikami v *Povzetku uradnih in neuradnih seznamov krajevnih imen 1905-1982* (dalje: PUNI) celo v »popravljenih« imenih, kot je (**Spodnje/Zgornje**) **Teharče** namesto dotlej prevladujočega **Tehanče**. Redka (pisna) neujemanja, npr. **Zalha vas** in **Žavha vas** (PUNI 271), je treba šteti zgolj za neuskklajenost. Vendar pa se v geslovníku PUNI praviloma na drugem mestu navajajo tudi imenske različice, ki so izjemoma tudi na prvem mestu **Šmarkeš/Šmarkež**.

Geselska imena so torej pisana po načelih slovenskega pravopisa. Najpogosteje gre za pisanje velike začetnice v večbesednih imenih, prim. **Lačni Breg**, **Zgornji Kot**, **Zgornja Vrata**, **Štalenska Gora** »zbirno ime za domačije, raztresene po južnih pobočjih« (toda **Štalenska gora**), **Šmihelska Gora/n. Michaelerberg** »vas z raztresenimi domačijami in dješko podružnico Šmihel«. Samo v redkih primerih takšne usklajenosti ni, npr. gesli **Pri Sedmih studencih** in **Šentlenart pri Sedmih studencih** namesto **Pri Sedmih Studencih** (kraj) ali **Pri sedmih studencih** (mikrotoponim). Poenoten je tudi zapis zložnega **r**, prim. **Pogrče** namesto dotedanega **Pogerče**, **Gabrje** namesto **Gabrije**. Verjetno spada v to skupino tudi popravek **Zilska Bistrica** (**DK**) v **Ziljska Bistrica**.

Slovenskim geselskim imenom sta tokrat prvič s fonetičnim zapisom v nemško-slovenskem seznamu dosledno določena tudi izgovor in naglasno mesto, v imeniku pa (poleg navedenega izgovora samo za posamezne grafeme/skupine grafemov) še tonem. V koroških imenih je to smiselno, celo nepogrešljivo tudi zato, ker tonemsko naglaševanje avstrijski koroški govori na splošno ohranjajo. Pri tem se je Zdovc popolnoma opiral na informatorje in na zbrano narečno gradivo. V primerih pa, ko tonema ni mogel enoumno določiti (brez še gostejše mreže ali pa zaradi neenakega izgovora v bližnji in daljni okolici), navaja obe tonemski dvojnici, prim. **Toplice**, **Napole**, **Rove**, **Šentjob** itd. Da se v nekaterih imenih lahko srečujemo tudi z več naglasnimi mesti, vidimo npr. v geslu **Gorčica** pri Vetrinju/n. **Goritschitzen** z dvojnico **Goričica**.

Zgodovina izdajanja uradnih in neuradnih publikacij, ki vsebujejo krajevna (ali druga zemljepisna) imena, je hkrati zgodovina prečiščevanja in ustaljevanja njihovega zapisa; ta je močnejše omahoval samo pri zapisovanju določenega odstotka imen. Med pregledovanjem priročnika, ki naj bi po avtorjevih trditvah predvsem sistematično uskladjal zapis imen z normo knjižnega jezika, sem preštela, da se okrog 200 geselskih oblik pisno ne ujema z zapisom v izdaji *Dvojezična Koroška*³ (dalje: *DK*), kjer se je zapisovanje tudi prečiščevalo, in da se Zdovc ponekod spet vrača k še starejšim zapisom, npr. iz seznama V. Klemenčiča *Koroška*. Število razločkov bi se nedvomno še povečalo, če bi hkrati upoštevali imenske različice po geselskih člankih. Če te različke razvrstimo v skupine, se pokaže, da prevladuje zapisovanje velike začetnice in zapis morfema **Šent-** (namesto **Št.**), razlike so v (najpogosteje) desnem dopolnilu imen, samo deloma pa gre za univerbizacijo iz predložnih zvez (in tudi narobe, ko spet daje prednost predložni zvezi). Pri nekaterih imenih lahko bralec tudi ugotovi, da je popravke omogočila za priročnikovo podlago sestavljena kartoteka. Zdi se, da med takšna imena spadajo npr. **Pulpače/n. Pulpitsch** (dotlej: **Pulpiče**, ki ga Zdovc niti ne omeni), **Žleben/n. Schleben** (dotlej **Žlebenje**), morda tudi **Za Mirom** (prej tudi že **Zamir**). Koliko je tovrstnih popravkov v priročniku, ni povedano in škoda, da niso kako zaznamovani, saj jih bralec iz predstavljenega gradiva sam tudi ne more zmeraj zanesljivo izluščiti. Med najzanesljivejša, tradicionalno uveljavljena načela v priročniku spada nadomeščanje (narečnih) dvoglasnikov s knjižnimi enoglasniki, včasih z zgodovinsko-etimološkimi, drugič pa z glasovno najbližjimi knjižnimi ustrezniki. Le maloštevilne primere, kot sta **Puedab** »Pudab« ali **Dieščice** »Deščice«, najdemo samo še v seznamu redkih slovenskih variant. Na splošno je mogoče trditi, da Zdovc v prizadevanju za normirano obliko ne posega v imensko obliko tako, da bi imena na glasovni in oblikoslovni ravni dosledno ali strogo »poknjiževal« v etimološko-zgodovinskem smislu in uveljavljal tip prednarečnih (zgodovinskih) oblik. Dobro se namreč zaveda, da je (vmesni) narečni razvoj neizpobit-

na stvarnost in da so za prepoznavanje določenega kraja prav jezikovne lastnosti imena, kot so njegova (krajevna) zvočna podoba in oblika, nenadomestljive, zato jih pri normiranju ni mogoče spreminjati, temveč le usklajati z določenimi knjižnimi pravili. Razlike v zapisovanju med Zdovčevimi in dotedanjimi imenskimi oblikami so nastale predvsem pri podajanju narečnih glasov ali njihovih sklopov, ki jih v knjižnem jeziku ni ali pa se zapisujejo z drugimi ali z več grafemi, npr. **g/h: Grunčiče (DK: Hrunčiče), Gorce/Horce (prej Gorce), Haber (prej Gaber), l/v: Žalha vas/n. Salchendorf** (po letu 1970 **Žavha Vas**), **Olšenca** pri Velikovcu/n. **Oschenitzen** (z dvojnico **Olšenica**, v *DK* **Ovšenica**, pred tem tudi še **Olšenica/Olševnica**), **nj/n: Lesine/n. Lassein** (pred tem **Lasinj/Lesinje**), **Škrbinja** nad Grabštajnom/n. **Skarbin** (pred tem **Škrbina**), **lj/l: Dropolje** (Klemenčič: **Dropole**), **b/v/l: Skobiče** pri Šentjurju na Zilji (pred tem **Skovče**), **Vitenče** pri Goričah v Ziljski dolini/n. **Wittenig** (ob različicah **Blitenče** in **Videnče**), **Žužabce** pri Štefanu na Zilji/n. **Sussawitsch** (pred tem različno, tudi **Žužavce** in **Žužalce**), **a/e: Plašišče (DK: Plešišče)**. V smeri krajevno govorene oblike se je odločil tudi v primeru, kot je **Šentožbolt/n. St. Oswald** (pred tem **Št. Ožbald**) ali **h:-o-: Ovše** pri Šenttomažu/n. **Gottesbichl** (narečno **Hoše** pred tem pisano kot **Govšje**). Seveda pa izbira grafemov neizogibno določa tudi ustrezno asociativno zvezo z občnimi imeni, prim. **Ivnik** (k **iva** ali **ilo-vica**), **Beznica/n. Wesnizen** (dotlej **Besnica**, prim. k **bez-eg** in ne k **bes-en**). Razmerje med govorenimi in pisnimi imenskimi oblikami je v priročniku najbolj uravnoteženo pri demotiviranih imenih (tj. z zabrisanim besednim pomenom) imenih, posebno kadar so se tudi po drugih jezikovnih lastnostih (zlasti pregibanju) oddaljila od občnih imen, saj prevedbe v najbližje knjižne glasove skorajda nič ne ovira. In končno Zdovc upošteva tudi dejavnik ustaljenosti imen, ne glede na njihovo (etimološko) pravilnost ali celo ne glede na medsebojno usklajenost, npr. v primerih **Strugarje/n. Strugarjach** in **Mlinare** pri Beljaku/n. **Müllnern bei Villach**. V celi vrsti primerov pa se omenjeni načeli pri normiranju skorajda nujno v različno močno prepletata, zaradi česar tudi

³ Seznam dvojezičnih krajevnih imen južne Koroške. Celovec, 1982. Prim. še Vladimir Klemenčič, *Koroška*. Karta in imenik slovenskih in nemških krajevnih imen. Maribor, 1972

nobena kodifikacija krajevnih imen doslej ni bila tako dognana, da bi bilo zapisovanje vseh krajevnih imen sprejemljivo za vse.

V nadaljevanju bi rada na konkretnih imenskih oblikah iz priročnika, ki se po zapisovanju ločijo od zapisov po dosedanjih seznamih (ne vezano na veliko začetnico), ponazorila nekaj Zdovčevih vodil in značilnosti pri normiranju koroških slovenskih imen.

Primerov za predložno zvezo oziroma že univerbizirano ime je v imeniku veliko in tudi z normativnega stališča sta obe nesporno pravilni. Z razvojnega vidika pa so predložne zveze seveda starejše in navadno izvirajo iz mikrotoponimije. Med obravnavanim priročnikom in starejšimi imeniki je glede tega (celo v obeh smereh) več razlik. Bralec iz primerov, kot je **Gora**(1x) (z dvojnico **Na Gori**), lahko domneva, da se je položaj prve imenske oblike okrepil, ne more pa zmeraj presoditi, kako upravičeno se v geslu (tj. na prvem mestu) pojavlja imenska oblika kot je **Drava** (2x), saj je starejši viri sploh ne izkazujejo (medtem ko se samo kot njena dvojnica pojavlja dosedanje edino ime **Na Dravi**). Razumljivejše je enakovredno pojavljanje imen, kot sta **Podpeca** in **Pod Peco/n. Koprein Petzen** (pred tem samo v predložni obliki **Pod Peco**). Skozi kolikšne zagate mora krajevno ime na poti do svoje ustalitve — in z njim vred jezikoslovec — se vidi tudi iz imenskih gesel, kot sta **Pod Turjo** in **Poturje** na **Zilji/n. Neuhaus an der Gail**, za katere obstajajo še različice **Podturje R Podturja**, **Podturja R Podturje**, **pod Turjo** (pričakovali bi ***Turja**), pri čemer v knjigi navedeni viri ne izkazujejo oblike **Poturje** s poenostavljeno skupino *dt>t*.

Med najopaznejša in dosledna spadajo v priročniku (številčno redka) poknjižjenja, ki imajo svoje korenine že v začetku tega stoletja in pri katerih se del (prvotno večbesednega) imena nadomešča s knjižno (etimološko drugačno) pomensko ustreznico. Med takšne se uvršča npr. zamenjava prilastka **zvrhnji** s prilastkom **zgornji**, npr. **Zgornji Kot** (ob še navedeni krajevni različici **Zvrhnji Kot**), ki je že pred Zdovcem skorajda prevladala. Za primer posega, ki pa se povečini ni ustalil v predloženi obliki, so krajevna imena iz svetniških. Tako vsebuje geslovník imenika samo 7 geselskih imen s prilastkom **sveti**, 66 s **šent-** in 37 z obrušnim **š-**. Število vseh treh bi še nekoliko zraslo, če bi

pritegnili imenske različice iz geselskih članokov. Iz zapisov v PUNI se vidi, da se je samo v imenikih iz let 1905, 1918 (tedaj tudi drugod po Slovenskem) dosledno zapisovalo **Sv./Sveti**, nato pa je po drugi vojni začel prodirati zapis **Št.** (n. **St.**) in je kot **Šent-** končno skoraj povsem prevladal. Če je pred desetletji za narečno veljalo ime s **Šent-**, se danes (v priročniku) kot izrazito narečna štejejo le imena, ki hkrati kažejo svetniško ime v narečni obliki, npr. **Šentvoranc** (za **Šentlovrenc**), **Šentvamprat** ali celo **Škvamprat** (za **Šentlambert** pri **Vovbrah**), **Šentanjel** (za **Šentdanijel** nad **Grabaljo** vasjo) ipd.

Zdovc je v smislu približanja knjižnim občnoimenskimi ustrezniciam poknjižil koroška krajevna imena z živimi narečnimi občnoimenskimi korelati, četudi so se oblikoslovno od teh morebiti oddaljila. Tako je v priročniku potrdil odločitev, da se namesto **ves** v normirani obliki zapisuje **vas**, kar je bilo kot vseslovensko pisno načelo (že drugič) sprejeto na pravopisnem dogovoru leta 1972. Krajevna imena **Nograd/Noigradi** je dosledno poknjižil v **Vinogradi**(3x), čeprav viri iz priročnika po letu 1970 izkazujejo samo obrušeno imensko obliko. V geslovníku imenika se vsi kraji imenujejo **Dole**(16x), in ne **Dole/Dule**. Pri tem se samo pri sedmih krajih kot krajevna navaja tudi oblika **Dule**, medtem ko sta v PUNI obliki razvrščeni takole: od 14 takšnih krajev imajo trije navedeno samo obliko **Dole**, pri osmih (vštevši hiperkorektno **Dolje**, ki se pri šestih krajih pojavlja od leta 1970) oblika **Dole** prevladuje, le pri treh prevladuje oblika **Dule**. Statistično se »poknjiževanje« teh imen skozi čas vidi v zmanjševanju pogostnosti oblik **Dule** (npr. v imenikih iz let 1905 in 1918 se pojavlja še v polovici primerov, tj. 12x od 24 pojavitev, v virih po letu 1970 pa manj kot v četrtini primerov, tj. 10x od 42 pojavitev). Tudi kraji z imenom **Dobrova/Dobrava**(12x) so v geslovníku imenika zapisani vsi kot **Dobrava**. V virih po letu 1970 najdemo zanje samo 25 zapisov (od 33 potencialnih), in to 23x **Dobrova** in samo 2x **Dobrava**; nasprotno pa je v imenikih iz let 1905 in 1918 ter neuradnih virih 1945, 1963 pri 18 zapisih teh imen (od 22 potencialnih) nesporno prevladala oblika **Dobrova**(12x, medtem ko se **Dobrova** pojavlja samo 6x). Da je spreminjanje imenske oblike povezano s knjiženjem, se vidi iz naglasnega mesta v toponimih **Dobrava** (in ne kot v občnem imenu

dobrava). V imenu **Brege R mn Breg** je krajevno **Breje R mn Breg** (tj. s posplošenim **Brej-e**, narečno nastalim iz **T mn *Brege**) ponovno »prevedeno« in zblížano s knjižnim **breg**. Med imena s »prevedeno« obliko sodijo še imena **Šmarten**; priročnik jih navaja samo pri delu krajev kot krajevne imenske oblike (prim. geslo **Šmartin** pri Rožeku) in **Zdovc** jih dosledno zapisuje kot **Šmartin**. Popolne enotnosti v smeri knjižnega **laz** ni pri zapisovanju in tudi ne pri vrednotenju krajevnega imena **Laze**(2x). Tako je npr. za **Laze** pri Kostanjah/n. **Laas** kot samo krajevno navedeno **Vaze**, medtem ko imajo **Laze** pri Beljaku/n. **Vassach** (**Gross-/Klein-vassach**) enakovredno imensko obliko **Vaze**. Nasprotno pa je **Zdovc** ohranil narečju bližjo obliko v imenih **Ladine**(2x).

Tudi pri podajanju morfemske sestave imen **Zdovc** praviloma ne etimologizira. To se opaža na številnih imenih oziroma na njihovem korenem morfemu, npr. **Tuce** pri Radišah/n. **Tutzach** (samo tako po letu 1970 v neuradnih virih; v novejših uradnih imenikih je **Tulce**, kar zagovarjajo tudi nekateri jezikoslovci⁴). Tudi nekorenskih morfemov **Zdovc** ne zapisuje zmeraj enako, vendar pa jih v še ne ustaljenih imenskih oblikah praviloma približuje njihovi govornjeni podobi, v ustaljenih pa knjižnim morfološkim oblikam. Tako izkazuje npr. nenaglašeno pripono **-ica** vrsta geselskih imen, kot so **Ribnica**(2x), **Bistrica**(5x), **Breznica**(3x) itd., ki jih štejem za ustaljene zato, ker za nobeno med njimi v citiranih imenikih in virih ni drugih oblik. Za del imen pa poleg geselskih imenskih oblik, npr. **Timenica**/n. **Timenitz**, **Teholica** in **Dholica**/n. **Techelsberg** itd. v geselskih člankih lahko najdemo še (pogovorne) oblike **Timenca** (tak je tudi uradni zapis iz leta 1905), **Tholca** in **Dholca**. Del imen pa je predstavljen tudi v geslu samo v obliki s pripono **-ca**: **Partovca**/n. **Portendorf** (toda **DK Partovica**), **Stopca**/n. **Stobitzen** (poleg **Stopce** in **Stobce**, vendar pa v **DK: Štobice**). Tudi imena s pripono **-ec** so praviloma uvrščena med geselska, npr. **Rjavec** (tako od leta 1970 naprej, prim. **Rjavec** in **Rejavec**), **Zahomec** (tako v imenikih po letu 1970) poleg pogovornih **Rjavc**, **Zahomc**, navedenih v geselskih člankih. Podobno večkrat ohranja nenaglašeni **-ič** v imenih, kot so **Skobiče**/M v **Sko-**

bičah (s citiranimi različicami **Skubiče** in **Skoviče**, čeprav se pred tem piše le **Skovče**), **Sreplice** pri Gospe Sveti/n. **Stuttern** (z dvojnico **Srepče**), vendar pa tudi obrnjeno, tj. **Trešče**/n. **Dröschitz** (dotlej v neuradnih virih po drugi vojni le **Trešiče**).

Geselske imenske oblike se ponekod razlikujejo glede vrste in celo števila ugotovljivih pripon; pri tem niti ne mislim na primere, kjer bi tovrstne razločke povzročili etimološki posegi v govornjeno imensko obliko. Vzroki za takšno stanje iz priročnika navadno niso razvidni, lahko pa so različni. Tako je **Brezje** pri Mohličah/n. **Pirk** nadomestilo dotedanje **Breza**, kar je verjetno drugotni prevod iz nemškega imena, tudi pri **Brankovec**/n. **Frankenberg** namesto doslej doslednega zapisa **Brankovca** se zdi, da gre le za odpravo napake, saj je po **Zdovčevih** podatkih **Brankovca** bližnje gorsko ime. Besedotvorne razlike v geselskih imenskih oblikah lahko nastajajo tudi zaradi preferiranja genetsko starejše oblike, prim. geslo **Trebljenje**/M v **Trebljenjah** in v **Trebljenju** (vendar pa variantno tudi **Treblje**, kar se po letu 1970 sicer uveljavlja kot edina oblika). Manj razvidno pa je za bralca, kako so nastali razločki, kot so npr. **Mostič** pri Kotmari vasi/n. **Mostitz** (toda krajevna dvojnica **Mostec**, ki prevladuje po virih od leta 1970 naprej), **Lipovo** (toda starejše **Lipova** in še starej še tudi **Lipje**), **Brezje** nad Grebinjem/n. **Wriesen** (v geselskem članku tudi dvojnica **Brezovje**, ki je edina v imenikih pred letom 1970).

Glede slovničnega števila zemljepisna imena pogosto omahujejo, saj je zanje to le še formalna slovnična kategorija, ki praviloma določa samo sklanjatveni vzorec/vzorice, torej se približujejo tistim občnim imenom, ki ne poznajo vseh treh spolov. Takšni primeri so npr. geslo **Lipica** pri Radišah/n. **Lipizach** (v imenikih prevladuje množinsko **Lipice**) ali geslo **Brege** pri Pliberku (v imenikih prevladujeta edninski obliki **Na Bregu** in **Breg**), ali pa se kot variantni navajata celo obe, npr. **Močidle** z različico **Močidlo**/n. **Matschiedl** (tudi v imenikih že obe možnosti).

S tem poročilom sem želela še posebej opozoriti na dragoceno in kulturno dejanje tako gospoda Pavla **Zdovca** kot tudi **Znanstvenega inštituta v**

⁴ D. Čop, *Onomastica jugoslavica VI*, 1976, str. 99, je zagovarjal obliko **Tulce** kot pravilnejšo.

Celovcu. Na koncu pa naj še omenim, da je priročnik tudi v tiskovnem oziru precej skrbno pripravljen. Nekaj napak (ali nedoslednosti) se je budnemu korektorskemu očesu vendarle izmaknilo in rada bi na tem mestu opozorila tudi nanje. Str. 35: v geselski besedi **Brodi** je naglasno mesto napačno zaznamovano na **o** namesto na **i**; str. 59: v geslu **Laze** pri Beljaku/n. **Vassach** ni opozorjeno še na geslo **Vaze** pri Beljaku/n. **Vassach**, kjer pa takšno opozorilo najdemo; str. 63: v geslu **Lovanke** je napaka v **na samem** namesto na **samem**; str. 75: v geslu **Pod Pečmi** ni naveden tonem; str. 75: v (sinonimnih) geslih **Podpeca** in **Pod Peco** ni uskla-

jeno desno dopolnilo v p.d. pri **Riepelnu na Gorici**; str. 91: v geslu **Srednje Libuče** naglasno mesto ni zaznamovano v **Libuče**; str. 154: geslo je zapisano kot **Malpače** (namesto **Malčape**), kot ga zahteva navedeni izgovor; str. 250: v geslu **Ščedem, Šentjanž** (Rožek) je napačen zapis **Ščedem**; str. 273: v geslu je krajevno ime zapisano kot **Žužalce** namesto pričakovanega **Žužalče**; str. 283: francoske besede niso tradicionalno pisane, npr. **europèen** (namesto **européen**), **Slov'enes** (namesto **Slovènes**), **val'ee** (namesto **vallée**).

Alenka Šivic - Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

... (sinonimnih) geslih Podpeca in Pod Peco ni uskla-
jeno desno dopolnilo v p.d. pri Riepelnu na
Gorici; str. 91: v geslu Srednje Libuče naglasno
mesto ni zaznamovano v Libuče; str. 154:
geslo je zapisano kot Malpače (namesto
Malčape), kot ga zahteva navedeni izgovor; str.
250: v geslu Ščedem, Šentjanž (Rožek) je napačen
zapis Ščedem; str. 273: v geslu je krajevno
ime zapisano kot Žužalce namesto pričakovanega
Žužalče; str. 283: francoske besede niso
tradicionalno pisane, npr. europèen (namesto
européen), Slov'enes (namesto Slovènes), val'ee
(namesto vallée).

... (sinonimnih) geslih Podpeca in Pod Peco ni uskla-
jeno desno dopolnilo v p.d. pri Riepelnu na
Gorici; str. 91: v geslu Srednje Libuče naglasno
mesto ni zaznamovano v Libuče; str. 154:
geslo je zapisano kot Malpače (namesto
Malčape), kot ga zahteva navedeni izgovor; str.
250: v geslu Ščedem, Šentjanž (Rožek) je napačen
zapis Ščedem; str. 273: v geslu je krajevno
ime zapisano kot Žužalce namesto pričakovanega
Žužalče; str. 283: francoske besede niso
tradicionalno pisane, npr. europèen (namesto
européen), Slov'enes (namesto Slovènes), val'ee
(namesto vallée).

Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage.

Dokumentacija

Pod tem naslovom je konec leta 1994 v Celovcu izšla videokaseta (20 min.) z broširano prilogo (63 str.) po zamisli, v režiji in pod vodstvom Herte Maurer - Laussegger, za kamero, montažo in tehnično vodstvo pa je poskrbel Erwin Mattersdorfer. Avtorica ta »prvi slovenski dialektološki film«, kot ga sama imenuje, posveča prof. Stanislavu Hafnerju ob desetletnici projekta Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu, katerega pobudnik je bil. Videokaseta z brošuro naj bi bila dokumentacija plajberskega govora rožanskega narečja dvojezičnih domačinov v Slovenjem Plajberku/Windisch Bleiberg, v Podnu/Bodental, pri Strugarjih/Strugariach in v Brodeh/Loiblthal na južnem Koroškem v Avstriji na temo mlini in žage oz. spomini nanje.

Videofilm nas po kratkem uvodu v knjižnem jeziku s koroškim pridihom ter ob pesmi domačinov popelje v naravnost idilični svet pod Vrtačo, kjer za mizo pred lično hišico obujajo spomine na mline trije kljub častitljivi starosti živahni domačini. Na podoben način se trije drugi govorci spominjajo Bukovnikovega mlina. Beseda jim teče gladko, govorni tempo je izredno hiter, tu ni sledu o kakšni dolenski razvlečenosti; in ko že misliš, da se je govorcu vsaj malo zataknilo, da se bo za hipec ustavil, je to samo vtis, ki ga daje njihov grlni k. Torej govorica — hitra, melodična, poskočna, razgibana, kakršni so potoki, ki so nekoč gnali njihove mline in žage, in kakršna je vsa narava okrog njih. (Že ta primerjava upravičuje videoprikaz narečja.) O Ožekarjevi žagi se razgovori njen lastnik in žagar sam, sledijo spomini na druge žage, malo bolj podrobno pa je v pogovoru z ženo pokojnega žagarja in njenim sogovorncem predstavljena še Strugarjeva žaga. Po petju domačinov se ob posnetkih narave oglasi spet komentator z naslednjimi, zelo povednimi besedami

(avtor spremnega besedila je Hartmut Weidner): »*Le malo stvari je še v Podnu na Koroškem, ki spominjajo na stoletno tradicijo mlinov in žag. Nekdaj neutrudna kolesa, ki jih je poganjala voda, so danes tiha in zaraščena trohnijska. Odslužena so postala žrtev naravnih sil in civilizacije. Pričajo o kulturi, katere prvine brez sledu izginjajo. — Izgubilo se je tudi marsikaj v jeziku prebivalcev v Podnu. Njihovo narečje z nekdanjo tako bogatim strokovnim izrazjem odhaja v pozabo. Umira z mlino vred in z generacijo, ki se še spominja časov, ko so šumeče vode v Podnu poganjale kolesa.*«

Te besede tudi zavrnejo morebitni očitke, da so mlini prikazani samo v spominih — še živečih mlinarjev očitno ni več. Da bi ti drugače govorili o svojih mlinih, nam da slutiti govorec, nekdanji žagar na Ožekarjevi žagi, ki edini v svojo pripoved vpleta tudi strokovno izrazje. Morda bi več zvedeli tudi o Strugarjevi žagi in celo o Bukovnikovem mlinu, če bi besedo prepustili samo nekdanji tam živečima govorkama. Sogovornici naj bi sicer pomagali oživljati spomine, vendar glavnega pripovedovalca včasih usmerjajo v pripoved, ki njemu osebno spominsko ni blizu (Strugarjeva žaga). Prepričanost o nujnosti sodelovanja žene nekatere govorice v ponavljanje za glavnim pripovedovalcem oziroma v rabo mašil (Spomini na mline, Bukovnikov mlin), kar je moteče tako za pripovedovalca — ga dekoncentrira, kot za poslušalca. Sicer se strinjam z navedenim metodološkim pristopom (Priloga videofilmu, str. 9-10), po katerem naj bi čim manj posegali v govorni položaj in tako ohranili njihovo naravnost oziroma postavili samo tematski okvir; zato pa je treba dobro premisliti o izboru spraševancev oz. informatorjev, o njihovem številu, odnosih med njimi, seznanjenostjo z izpraševanim. Od šestih informatorjev v svoji predstavitvi (Priloga videofilmu, str. 11-19) samo trije govorijo o obravnavanih temah kot o

sestavini svojega življenja; in to se na filmu tudi odraža. Vendar je zaradi razmer na Koroškem to mogoče razumeti. Te bolj ali manj metodološke pripombe pa ne zmanjšujejo dokumentarne vrednosti videokasete: je namreč zadnji odsev neke stare, nekdanje nepogrešljive in pomembne ljudske dejavnosti ter narečja, ki zaradi civilizacije in vse bolj redkih govornih položajev z možnostjo njegove uporabe pospešeno izginjata.

Ker je filmska dokumentacija narečja namenjena širši javnosti, je tiskana »Priloga videofilmu« dobrodošlo in nepogrešljivo dopolnilo — natisnila in založila jo je Krščanska kulturna zveza v Celovcu. Poleg podatkov o vseh sodelujočih pri filmu, nastanku videokasete in priloge vsebuje že prej omenjeno posvetilo, kratko predstavitev plajberškega govora, narečno transkripcijo, zamisel o nastanku in poteku snemanja videofilma ter metodološki pristop — vse kratko in jedrnat (10 strani). Precej prostora je namenjenega šestim govorcem — informatorjem (rojenim med leti 1910 in 1923), ki se predstavijo s sliko in besedo o samem sebi oziroma tistem, kar so v življenju najraje počeli — to pove več kot suhoparni življenjepisi. Sledita fonološka transkripcija filmskega besedila na lihih in prevod v slovenščino na sodih straneh. — Morda se bo kdo spotaknil ob izraz prevod, vendar mislim, da je povsem upravičen, saj gre dejansko za prevajanje iz enega sistema — tj. narečnega, v drugega — tj. knjižnega. — Besedilo je razdeljeno na naslednje podnaslove: Spomini na mline, Bukovnikov mlin, Ožekarjeva žaga, Spomini na žage in Strugarjeva žaga. Na notranji strani zadnje platnice je natisnjeno tudi zaključno spremno besedilo, medtem ko uvodno manjka.

V brošuro se je prikradlo tudi nekaj napak oziroma pomanjkljivosti:

1. Pogrešam navedbo imen potokov, ki so poganjali obravnavane mline in žage.
2. Plajberški slovenski govor ne sodi »v rožansko narečno skupino« (str. 5), pač pa v rožansko narečje koroške narečne skupine.
3. Pri razvezavi transkripcije (str. 6) sta izpostavljena napačna znaka za akut in cirkumfleks, na samoglasniku v oklepaju pa sta pravilna. Jj je nazalizirani j (ne nazalirani).
4. Manjka razvezava kratic posameznih govorcev, ki so rabljene pri zapisu besedila (npr. AW, MW ...). Tako na strani 2, kjer so govorniki naštet, ne najdemo nikogar z začetnicami AL in AW, saj sta oba Andreja tu zapisana kot Drejšča (pravilno sicer na str. 16 oz. 18).

Avtorica Herta Maurer-Lausegger je sedaj vodja projekta Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu. Z obravnavano temo se ukvarja že dalj časa, izrazje za mlinstvo in za stope je bilo tudi predmet njene obsežne disertacije in posameznih objav. Je učenka graške narečjeslovne šole Hafner, Prunč, Karničar — najbolj znane po znamenitem (seveda še nedokončanem) »The-saurusu« —, ki je zelo dejavna in (po mnenju Toporišiča) metodološko tudi najbolj inovativna. »Prvi slovenski dialektološki film« to seveda potrjuje.

Videodokumentacija narečja je torej dobrodošla novost, ki bo prav gotovo našla posnemovalce. Pri prebroditvi finančnih težav pa bi lahko pomagale turistične organizacije, saj bi bila taka videokaseta lahko neprecenljiv turistični spomin.

Vera Smole

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovaša ZRC SAZU, Ljubljana

Vitomil Zupan, uredil Aleš Berger

(Ljubljana: Nova revija, 1993, Zbirka Interpretacije)

Po zbornikih, posvečenih Marjanu Rožancu in Gregorju Strniši, so se sodelavci Nove revije odločili za knjigo, ki skuša po besedah urednika Aleša Bergerja »s kar največ zornih kotov evidentirati in osvetliti opus vitalističnega iskalca avtentičnosti in neprizanesljivega 'zasledovalca samega sebe' — Vitomila Zupana.«

Zbornik uvaja prispevek akademika Janka Kosa *Zločin in kazen Vitomila Zupana*. Kos izhaja iz predpostavke, da sodi Zupan med pisatelje, katerih literaturo je nemogoče ločiti od osebne življenjske zgodbe, saj so se celo bralci za njegovo zasebno ali napol javno življenje zanimali prav toliko kot za njegovo književnost. Po Kosu je prvi vtis, ki se odpira razgledu po Zupanovi biografiji, vtis o izjemni vitalnosti, ki se razodeva tako v telesni (čezmerna seksualnost) kot v duhovni sferi (nenasitna bralna strast). Nadalje opisuje Janko Kos nekatere dejavnike Zupanove spolnosti, ki jih dopolnjuje z odlomki iz Javorškovega spominskega dela *La mémoire dangereuse*. Spolna slast je postala samostojna vrednost v pisateljevem razumevanju življenja in ne zgolj volja do moči. Kasneje pa razmerje do spolnosti prehaja v območje ironije ali elegične nostalgije. Vendar je Zupanov človek s svojo spolno močjo nasproti sočloveku, s katerim se meri v moči, zmeraj sam. V nadaljevanju je govora tudi o Zupanovem nenaklepem uboju in njegovem odmevu v njegovih delih, o dogodku torej, ki je povzročil, da Zupan ostaja uklet v nesmisel svojega »zločina in kazni«.

Alenka Koron je v svojem prispevku *Nemirno iskanje moderne proze* raziskovala Zupanovo pripovedništvo do *Menueta za kitaro*.

Koronova je zlasti natančno obdelala prvi Zupanov roman *Tah*, ki je izšel pod naslovom *Zasledovalec samega sebe*, v katerem dramatični zločin na začetku vzbuja asociacije na Poeja,

Dostojevskega in Gida, vendar Zupan ne razpira etičnih, idejno vrednostnih vidikov problema. Roman *Klement* pa je žanrsko bolj heterogen, saj se v delu ljubezenski roman z melodramatskimi poudarki meša z konverzacijskim in kriminalnim romanom, celo z grajsko kroniko in (drobno)meščanskim romanom. Vrhunec prvega romanopisnega obdobja po Koronovi predstavlja ironičen roman *Tajsi — blisk v štirih barvah*, ki je izšel s spremenjenim naslovom *Potovanje na konec pomladi*, in vzbuja asociacije na *Voyage au bout de la nuit* Louisa-Ferdinanda Célinea. Alenka Koron je mnenja, da je primerjava s tem francoskim romanopiscem, pri katerem gre za groteskno potovanje junaka skozi najbolj zavržene postaje človekovega tostranskega bivanja, za Zupana precej laskava, saj je njegova skepsa blažja, hkrati tudi njegovo eksperimentiranje z jezikom ni tako radikalno kot pri Célinu.

Nadalje zanima Koronovo Zupanovo prozno ustvarjanje, ki je bilo objavljeno tik po koncu vojne. Gre večinoma za zgodbe, ki so pisane realistično, z značilnim smislom za veristični detajl. Napovedujejo kasnejši *Menuet za kitaro*, v katerem vidi Koronova tudi izročilo pikaresknega romana. Pomembna je avtoričina ugotovitev, da Zupanov slog v *Menuetu* ni bistveno drugačen od zgodnejših del, le da je v tem romanu razvejan, radikaliziran in osvobojen.

Na Zupanovo medvojno ustvarjalnost se navezuje tudi članek *Kako pisati ideološki kič in pri tem uživati?* Marjana Dolgana, ki uvodoma predstavi ideologijo partizanske »šole kreativnega revolucionarnega, antiburžijskega pisanja«, ki je terjala agitacijske verze in propagandne skeče. Zlasti s slednjim žanrom se je srečal »partizanski dramatik po naročilu« — Vitomil Zupan. Pisatelj se je sicer podredil predpisanim šablonam v agitkah, ki so z današnjega vidika ideološki kič, čeprav ni mogoče v njih

prezreti sledi poznejšega samosvojega literarnega sveta.

Medtem ko je Tomaža Toporišiča zanimala Zupanova tragedija *Ladja brez imena*, ki je kot izrazito alegorična drama z zapleteno strukturo izraziti novum petdesetih let slovenske dramatičarstva, pa se je Denis Poniž srečeval s poezijo Vitomila Zupana. Čeprav je pisatelj objavil le eno pesniško zbirko (*Polnočno vino*, 1975), se je vendar vse življenje ukvarjal tudi s poezijo. Njegova lirika se nam po Ponižu kaže kot integralni del njegove literature; čeprav jo dopolnjuje ali dodatno pojasnjuje.

Manca Košir v prispevku *Ženska pokaži, kdo sem* ocenjuje Zupanovo osebnost še s feminističnega vidika. Izhajajoč iz Scholesove predpostavke, da »je arhetip celotne književnosti spolni akt«, Koširjeva ugotovi, da je pisanje za Zupana užitek, pričakovanje, zadrževanje in radost orgazma. S pisateljskim Erosom bi rad pregnal Thanatos in se zapisal v večnost. Manca Košir analizira Zupana tudi v luči dela *Sexual personae*, v kateri avtorica Camille Paglia zapiše, da so hormoni naša vez s pogansko naravo, kar lahko sovпада z Zupanovim zanimanjem za prvinski, naravni človekov svet.

Članek Mance Košir v marsičem dopolnjuje spominski prispevek *Vitomil, Vitomil — moški, ki me ni prizadel*, ki ga je napisala pisateljeva sopotnica Ifigenija Simonovič. V članku, ki ga sestavlja več anekdot o pisatelju, avtorica dodobra oriše pisateljev odnos do žensk, družine, politike in življenja. Tone Pavček pa opisuje svoje založniške izkušnje z izdajanjem Zupanovih romanov in s tem razkriva usodo nekaterih pisateljevih del.

Prispevek Gorana Schmidta *Zlodej v mestu* razkriva Zupanove zgodbe, ki jih je pisal kot filmske scenarije, po katerih je bilo posnetih šest celovečercer. Po Schmidtu jih je mogoče razdeliti v pet tematskih sklopov: vojni, pustolovsko-akcijski, psihološki trilerji, satirični in filozofski sklop. Najpomembnejši film vojnega opusa je *Pet minut raja*, v katerem je mogoče zaznati bipolarnost Zupanove politične antropologije — uživa v vojni in je strastno zoper njo. S scenarijem *Kranjec v Parizu*, satirično refleksijo dveh civilizacij, kultur in mišljenj pa je Vitomil Zupan anticipiral Lipschuetzev film *Krapačuk*. Svojemu članku je Goran Schmidt

dodal bibliografijo filmskih in televizijskih scenarijev.

Vilmo Štritof so zanimale zlasti Zupanove radijske igre. Po njenem mnenju je pisatelj nedvomno pomemben za zgodovino in razvoj slovenske radijske igre, saj je v tovrstno produkcijo vnesel tri bistvene elemente: kozmopolitizem v snovi, tematiki in novih dramaturških prijemih.

Omeniti velja tudi prispevek Vladimirja Bitija *Protislovna ideologija izvirnosti*, v katerem je avtor na izviren način očrtal Levitanovo pot od vklejenega Prometeja do modreca, ki ponuja svojemu naslovljencu kot »sojetniku neumnosti sveta, v kateri živiva«, odrešilni ključ za razumevanje njegovega lastnega izrojenega, zaslužjenega okolja. Hkrati pa je junak tudi kronist, ki brez ovinkarjenja in zamud opisuje dogodke in pojave, ki se zdijo povprečnemu meščanskemu okusu nespodobni ali celo ostudni. Temeljno vprašanje Vladimirja Bitija je, ali se navsezadnje v takšnih okoliščinah tudi kronistovo jamstvo za izvirnost in resničnost ne sprevača v domiselno manipulacijo.

Zbornik prispevkov o Vitomilu Zupanu je gotovo izčrpno delo, saj na Slovenskem še ni izšla knjiga, ki bi osvetljevala pisateljev opus tako natančno in interdisciplinarno. Čeprav je na ljubljanski slavistiki kar 8 diplomantov zagovarjalo svoje diplomske naloge iz Zupanovih del in čeravno sta na Oddelku za primerjalno književnost leto dni po romanopisčevi smrti kar dve študentki raziskovali vzporednice med Zupanom in Célinom ter erotično literaturo Henryja Millerja, je literarna zgodovina z redkimi izjemami tega samosvojega pisca skoraj dosledno zapostavljala. Leta 1984 je sicer v zbirki Hram izšla Zupanova mojstrovina *Menuet za kitaro* s spremnima študijama Aleša Bergerja in Urszule Kowalske. Medtem ko je Berger to delo razglasil za »najsilovitejše pisateljsko dejanje Vitomila Zupana«, pa je Kowalska raziskovala Menuet v luči Lotmanovega komunikacijskega modela, poudarjajoč, da »gre za eno največjih knjig slovenske in evropske književnosti«.

Aleš Berger, Zupanov kronist izpred desetih let, je tudi tokrat uredniško nalogo opravil uspešno, saj prinašajo prispevki poglede na Zupanovo ujetost med resnični zločin in kazen, razkrivajo zgodnje dejavnike, ki so izoblikovali Zupanov pozni partizanski roman, odstirajo nekatere pi-

sateljve manj znane zvrsti ali dela, hkrati pa še enkrat prikazujejo njegov odnos do Erosa ali tudi Thanatosa. Zupanov zbornik bo torej nepogrešljiv priročnik za vsakogar, ki bo v prihodnjih

časih skušal razumeti tega potovalca na konec pomladi ali za tistega, ki ga bo zanimalo, kaj so o njem pisali sodobniki, ki so se pravočasno zavedali njegovega pomena.

Tone Smolej
Ljubljana

Omeniti velja tudi prispevek Vladimirja Bitija *Prispevek k raziskavi o zgodovini in razvoju slovenskega gledališča v 19. stoletju*. Bitijeva raziskava je zelo pomembna, saj je v tovrstni produkciji prvič obravnavano slovensko gledališče v 19. stoletju. Bitijeva raziskava je zelo pomembna, saj je v tovrstni produkciji prvič obravnavano slovensko gledališče v 19. stoletju. Bitijeva raziskava je zelo pomembna, saj je v tovrstni produkciji prvič obravnavano slovensko gledališče v 19. stoletju.

izkazati novim pisateljem let slovenskega gledališča v 19. stoletju. Bitijeva raziskava je zelo pomembna, saj je v tovrstni produkciji prvič obravnavano slovensko gledališče v 19. stoletju. Bitijeva raziskava je zelo pomembna, saj je v tovrstni produkciji prvič obravnavano slovensko gledališče v 19. stoletju.

PREJELI SMO

Olga Kunst Gnamuš: *Teorija sporazumevanja*. — Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije, 1994. — (Zbirka Diskurzivne študije).

Zdravko Zupančič: *Mali vedež retorike: veččina javnega govorjenja in nastopanja*. — Ljubljana: Pravljično gledališče, 1994. — (Zbirka Šola retorike; let. 1, knj. 1).

Celovski zvon XIII/46. Vseslovenska revija za verska, kulturna in politična vprašanja. — Celovec: marec 1995.

Mentor XV/3. 4. Mesečnik za vprašanja literature in mentorstva. — Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Odbor za literarno dejavnost, 1994.

Jezik 42/2. Časopis za kulturo hrvatskoga jezika. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, prosinac 1994, str. 33-64.

Jezik 42/3. Časopis za kulturo hrvatskoga jezika. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, veljača 1995, str. 65-96.

Stanko Janež: *Pot v prostost*: (črtice in drugo). — 1. natis. — Ljubljana: samozaložba, 1992.

Stanko Janež: *Slovenska mladinska proza*: poglobljena dela, označitve in vsebine. — Ljubljana: samozaložba, 1993.

Stanko Janež: *Svet v žepu*: priročnik. — Ljubljana: samozaložba, 1993.

Jezik in slovnstvo, Letnik 40, 94/95, št. 8

Irena Stramljčič - Breznik

UDK 808.63-541.1

**SPECIALIZIRANOST OBRAZIL ZA IZPELJANKE S POMENOM
VRSILCA DEJANJA, NOSILCA LASTNOSTI ALI STANJA IN
OPRAVKARJA**

Kljub opazni večpomenski nekaterih besedotvornih morfemov je mogoče že s primerjavo prvih treh pomenskih skupin samostalniških izpeljank, označujočih vršilca dejanja, nosilca stanja in opravkarja, dokazati, da v razvrstitvi obrazil vendarle veljajo določene zakonitosti, saj je za vsako izmed skupin mogoče ugotoviti specifična najrodovitejša priponska obrazila.

Jezik in slovnstvo, Vol. XL (1994/95), No. 8

Irena Štamnjšič - Breznik

UDK 808.63-541.1

**SPECIALISATION OF DEVERBAL NOUN SUFFIXES INDICATING
AGENT, INANIMATE ATTRIBUTAND AND EXPERIENCER**

A comparison of the three largest semantic groups of deverbal nouns denoting Agents, Inanimate Attributands and Experiencers shows that, although some of the derivational morphemes are clearly polysemantic, their distribution is rule-governed: for each of the groups the most productive suffixes can be identified.

Obsegan je pregled trih največjih semantičnih skupin imen glagolskega izvora, ki označujejo Agente, Inanimatne atributande in izkuševalce. Pokazuje se, da, čeprav so nekatere afiksne oblike polsemantične, njihova porazporeditvena zakonitost ni slučajna: za vsako skupino je mogoče določiti najbolj produktivne afixe.